

संख्या :०१

गाउँपालिकाबाट स्वीकृत मिति: २०७६।०५।१५

मालिकार्जुन गाउँपालिकाको

बालविवाह अन्त्यका लागि स्थानीय रणनीति

२०७६

मालिकार्जुन गाउँपालिका
दार्चुला जिल्ला
सुदूरपश्चिम प्रदेश, नेपाल

बालविवाह अन्त्यका लागि स्थानीय रणनीति २०७६

प्रकाशन मिति : कार्तिक २०७६

छपाइ प्रति : २००

प्रतिलिपि अधिकार : मालिकार्जुन गाउँपालिका, दार्चुला

यो प्रकाशन नेपाल सरकार, सुदूरपश्चिम प्रदेश, दार्चुला जिल्ला, मालिकार्जुन गाउँपालिका तथा गुड नेवर्स इन्टरनेशनल नेपालको आर्थिक र प्राविधिक तथा सामुदायिक ग्रामिण विकास समाज नेपाल, दार्चुलाको संयोजनमा प्रकाशित भएको हो ।

मालिकार्जुन गाउँपालिका
गाउँ कार्यपालिकाको कार्यालय
 शंकरपुर, दार्चुला, मुद्रा पश्चिम प्रदेश, नेपाल

प.स. २०७६/०७७

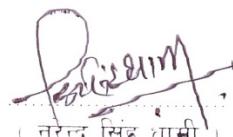
च.नं. २६३

नेपालको संविधान २०७२ को भाग ३ को मौलिक हक र कर्तव्य अन्तर्गत धारा ३९ ले बालबालिकाको हक सम्बन्धी स्पष्ट व्याख्या गरेको भए तापनि बालबालिकाहरु माथि हुने गरेका शारीरिक, मानसिक तथा योनजन्य हिंसा लगायतका घटनाहरूमा हालसम्म पनि कमी आएको देखिन्दैन। संविधानले निर्धारण गरेको विवाह गर्ने उमेर अगावै कतिपय बाल बालिकाहरु घरपरिवारको दबावमा र अन्य विभिन्न कारणले बालविवाहको शिकार हुन बाध्य भईराखेका छन्।

बालविवाह एक सामाजिक समस्या मात्र नभएर यसले बालबालिकाको शारीरिक, मानसिक, शैक्षिक लगायत प्रजनन स्वास्थ्यमा समेत गम्भीर असर पार्ने भएकोले बालविवाह बिरुद्धको अभियानलाई विभिन्न माध्यमबाट प्रभावकारी रूपमा संचालन गर्नुपर्ने देखिन्छ। बालविवाह बिरुद्धको अभियानलाई सघाउ पुऱ्याउन स्थानीय सरकार, जनप्रतिनिधि बुद्धिजीवी, शिक्षक, समाजसेवी लगायत सम्पूर्ण नागरिक समाज, बालअधिकारकमी तथा बालबालिकाहरु यो अभियानमा संलग्न हुन अति आवश्यक छ।

नेपाल सरकारले सन् २०३० सम्ममा बालविवाह अन्त्यका लागि राष्ट्रिय रणनीति २०७२ तर्जुमा गरी कार्यान्वयनमा ल्याएको छ। यो राष्ट्रिय रणनीतिलाई आधार मानी यस मालिकार्जुन गाउँपालिका, दार्चुलाले पनि बालविवाह अन्त्यका लागि स्थानीय रणनीति २०७६ तयार गरेको छ। यो रणनीति तयार गर्नको लागि आर्थिक तथा प्राविधिक सहयोग गर्ने गुड नेवर्स इन्टरनेशनल नेपाल र प्रकाशनको लागि व्यवस्थापकीय जिम्मेवारी लिएको सामुदायिक ग्रामीण विकास समाज, नेपाललाई धन्यवाद दिन चाहन्छ। आगामी दिनहरूमा यो रणनीति पूर्ण कार्यान्वयनको लागि सबै सरोकार पक्षको साथ र सहयोगको अपेक्षा गर्दछु।

धन्यवाद।

(नरेन्द्र सिंह थामी)
 अध्यक्ष
 मालिकार्जुन गाउँपालिका

मालिकार्जुन गाउँपालिका

गाउँ कार्यपालिकाको कार्यालय

शंकरपुर, दार्चुला, मुद्रुर पश्चिम प्रदेश, नेपाल

प.स. २०७६/०७७

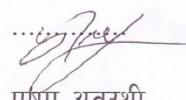
च.नं. २६४

बालबालिका माथि हुने विभिन्न किसिमका हिंसा तथा दुर्व्यवहारबाट बचाउनु हामी सबैको कर्तव्य हो । आजका बालबालिका भौलिका कर्णधार हुन् । हाम्रो समाज परम्परागत सामाजिक मूल्य, मान्यतामा आधारित भई चलिआएको छ । बालविवाह पनि एक गलत अभ्यासको रूपमा चलिआइरहेको छ । यो गलत अभ्यासलाई तपाईं हामी सबै मिलेर रोक्नु आवश्यक रहेको छ । बालविवाह हाम्रो समाजको लागि ठूलो समस्याको रूपमा छ र यसले बालबालिकाहरूको शारीरिक, मानसिक तथा बौद्धिक विकासमा नराम्रो असर पारेको छ । यसलाई रोक्नको लागि कुनै एउटा निकायले मात्र सम्भव छैन । तसर्थ, बालविवाह अन्त्य गर्नको लागि सरकारी कार्यालय, गैरसरकारी संघसंस्था, विद्यालय, बालक्लब, आमा समूह, युवा क्लब तथा समुदाय लगायत सबै सरोकारवाला निकाय रणनीतिक रूपमा अगाडि बढन आवश्यक छ ।

यस मालिकार्जुन गाउँपालिकालाई बालविवाहमुक्त गाउँपालिका बनाउनको लागि नीतिगत रूपमा रणनीति बनाउन आवश्यक भएकाले बालविवाह अन्त्यका लागि स्थानीय रणनीति २०७६ तयार गर्नको लागि आर्थिक तथा प्राविधिक सहयोग गर्नुहुने संस्था गुड नेवर्स इन्टरनेशनल नेपाल तथा प्रकाशनको लागि व्यवस्थापकिय जिम्मेवारी पुरा गर्ने सामुदायिक ग्रामिण विकास समाज, नेपाललाई धन्यवाद दिन चाहन्छ ।

यो रणनीति पूर्ण कार्यान्वयनको कामना गर्दछ ।

धन्यवाद ।

पुष्पा अवस्थी
उपाध्यक्ष

खण्ड क

१. प्रस्तावना :

नेपालले बाल अधिकारको संरक्षण र सम्बद्धनका लागि अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा विभिन्न प्रतिवद्धताहरू जनाएको छ । बालअधिकार महासन्धी, १९८९ को नेपाल पक्ष राष्ट्र हो । नेपालको संविधान २०७२ को धारा ३९ मा बालबालिकाको हकलाई सुरक्षित गर्दै बाल अधिकारलाई मौलिक हकका रूपमा व्यवस्था गरिएकोछ । संविधानको धारा ३९, बालबालिकाको हक अन्तर्गत उपधारा ५ ले कुनै पनि बालबालिकालाई बालविवाह, गैरकानुनी ओसारपसार र अपहरण गर्न वा बन्धक राख्न पाइने छैन भनी बालविवाहलाई पहिलो पटक बालअधिकार हननको विषयको रूपमा उल्लेख गरी दण्डनीय अपराधको रूपमा स्वीकार गरेको छ । स्थानीय सरकारलाई बाल अधिकारको प्रवर्धनका लागि नेपालको संविधान, २०७२ र स्थानीय सरकार संचालन ऐन, २०७४ मा विभिन्न जिम्मेवारीहरूको व्यवस्था गरिएको छ ।

नेपालले जनाएको अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिवद्धता र विद्यमान राष्ट्रिय कानून अनुसार बालविवाह एक कानुनी र सामाजिक अपराध हो । मुलुकी देवानी संहिता ऐन, २०७४ को दफा ७० को उपदफा (घ) मा २० वर्ष पूरा नभई गरिएको विवाहलाई बालविवाहको रूपमा परिभाषित गरिएको छ । स्थानीय सरकार संचालन ऐन, २०७४ मा गाउँ र नगरपालिकाको काम अन्तर्गत बालविवाह, बहुविवाह, लैङ्गिक हिंसा, छुवाछुत, दहेज तथा दाइजो, हलिया प्रथा, छाउपडी प्रथा, कमलरी प्रथा, बालश्रम, मानव बेचविखन जस्ता सामाजिक कुरीति र अन्धविश्वासको अन्त्य गर्ने, गराउने जिम्मेवारी प्रदान गरेको छ ।

नेपाल बालविवाह हुने देशहरू मध्ये उच्च जोखिममा रहेको छ । नेपाल सरकारले सन् २०३० सम्म बालविवाह अन्त्य गर्न राष्ट्रिय रणनीति बनाई कार्यान्वयनमा समेत ल्याएको छ । यस रणनीतिलाई सफल पार्न विभिन्न राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय संघसंस्थाहरू पनि लागिपरेका छन् ।

बालविवाह अन्त्यका लागि राष्ट्रिय रणनीति, २०७२ ले अंगिकार गरेको लक्ष्य अनुसार स्थानीय तहमा बालविवाह अन्त्यका लागि यस मालिकार्जुन गाउँपालिका, दार्चुलाले पनि पहल गरी राष्ट्रिय रणनीतिका उद्देश्यहरू पूरा गर्न योगदान गर्ने तथा यस मालिकार्जुन गाउँपालिकालाई बालविवाह मुक्त गाउँपालिका बनाउनका निमित्त यो बालविवाह अन्त्यका लागि स्थानीय रणनीति, २०७६ बनाई लागू गरेको छ ।

२. बालबालिका सम्बन्धी राष्ट्रिय कानून, नीति, रणनीति एवं योजनाहरूको संक्षिप्त जानकारी

२.१ अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिवद्धता :

नेपालले संयुक्त राष्ट्रसंघीय बालअधिकार सम्बन्धी महासन्धिलाई अनुमोदन गरेको अढाई दशक पूरा भइसकेको छ । यस बीच संविधान, कानून, नीति, योजना, कार्यक्रम तथा संस्थागत व्यवस्थामा बालबालिकाको बचावट, संरक्षण, विकास र सहभागिता सम्बन्धी उल्लेखनीय प्रयास भएका छन् । नेपालले सन् १९९० सेप्टेम्बर १४ मा संयुक्त राष्ट्रसंघीय बालअधिकार सम्बन्धी महासन्धिमा हस्ताक्षर गरेको थियो । विश्वव्यापीस्तरमा बालविवाहलाई सहस्राब्दी विकास लक्ष्य (MDGs) प्राप्तिका लागि

एक बाधकको रूपमा पहिचान गरी दिगो विकासका लक्ष्यहरूको कार्यसूची (SDGs) (२०१६–२०३०) मा बालविवाह अन्त्य गर्ने विषयलाई प्राथमिकताका साथ समावेश गरिएको छ । नेपालले बालअधिकार सम्बन्धी महासन्धि १९८९ र महिलामाथि हुने सबै प्रकारका विभेदहरूको अन्त्य गर्ने महासन्धि १९७९ लाई अनुमोदन गरिसकेको छ । नेपाल सरकारले सन् २०३० सम्ममा बालविवाहको अन्त्यका लागि राष्ट्रिय रणनीति २०७२ तर्जुमा गरी कार्यान्वयनमा ल्याएको छ ।

नेपालले बालअधिकार सम्बन्धी महासन्धि १९८९, महिलामाथि हुने सबै प्रकारका विभेदहरूको अन्त्य गर्ने महासन्धि १९७९, नागरिक तथा राजनैतिक अधिकारका लागि अन्तर्राष्ट्रिय आलेख १९६६, आर्थिक, सामाजिक तथा सांस्कृतिक अधिकार सम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय आलेख १९६६, यातना विरुद्धको महासन्धि १९८४, जनसंख्या र विकास सम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय सम्मेलनले पारित गरेको कार्ययोजना १९९४ (Program of Action adopted at the International Conference on Population and Development 1994); चौथो विश्व महिला सम्मेलनबाट पारित बेइजिङ्ग घोषणा र सम्बद्ध कार्ययोजना (Beijing Declaration and Platform for Action) र सार्क लगायत अन्तर्राष्ट्रिय तथा क्षेत्रीयस्तरमा बालअधिकार प्रवर्द्धन गर्ने विभिन्न अन्तर्राष्ट्रिय महासन्धि तथा ईच्छाधीन आलेखहरू मार्फत विषेशतः बालअधिकार संरक्षणको क्षेत्रमा प्रतिवद्धता जाहेर गरेको छ ।

२.२ नेपालको संविधान (२०७२) :

धारा ३१. शिक्षा सम्बन्धी हक :

१. प्रत्येक नागरिकलाई आधारभूत शिक्षामा पहुँचको हक हुनेछ ।
२. प्रत्येक नागरिकलाई आधारभूत तहको शिक्षा अनिवार्य र निःशुल्क तथा माध्यमिक तहसम्म निःशुल्क शिक्षा पाउने हक हुनेछ ।
३. अपाङ्गता भएका र आर्थिक रूपले विपन्न नागरिकलाई कानून बमोजिम निःशुल्क उच्च शिक्षा प्राप्त गर्ने हक हुनेछ ।
४. दृष्टिविहीन व्यक्तिलाई ब्रेललिपि तथा बहिरा र स्वर वा बोलाई सम्बन्धी अपाङ्गता भएका व्यक्तिलाई साझेतिक भाषाको माध्यमबाट कानून बमोजिम निःशुल्क शिक्षा पाउने हक हुनेछ ।
५. नेपालमा बसोबास गर्ने प्रत्येक नेपाली समुदायलाई आफ्नो मातृभाषामा माध्यमिक तहसम्म शिक्षा प्राप्त गर्ने र कानून बमोजिम विद्यालय तथा शैक्षिक संस्था खोल्ने र संचालन गर्ने हक हुनेछ ।

धारा ३५. स्वास्थ्य सम्बन्धी हक :

१. प्रत्येक नागरिकलाई आधारभूत स्वास्थ्य सेवा निःशुल्क प्राप्त गर्ने हक हुनेछ । कसैलाई पनि आकस्मिक स्वास्थ्य सेवाबाट वञ्चित गरिनेछैन ।
२. प्रत्येक व्यक्तिलाई आफ्नो स्वास्थ्य उपचारको सम्बन्धमा जानकारी पाउने हक हुनेछ ।
३. प्रत्येक नागरिकलाई स्वास्थ्य सेवामा समान पहुँचको हक हुनेछ ।
४. प्रत्येक नागरिकलाई स्वच्छ खानेपानी तथा सरसफाइमा पहुँचको हक हुनेछ ।

धारा ३८. महिलाको हक :

महिलालाई शिक्षा, स्वास्थ्य, रोजगारी र सामाजिक सुरक्षा जस्तो सकारात्मक विभेदका आधारमा विशेष अवसर प्राप्त गर्ने हक हुनेछ ।

धारा ३९. बालबालिकाका हकहरू :

१. प्रत्येक बालबालिकालाई आफ्नो पहिचान सहित नामाकरण र जन्मदर्ताको हक हुनेछ ।
२. प्रत्येक बालबालिकालाई परिवार तथा राज्यबाट शिक्षा, स्वास्थ्य, पालनपोषण, उचित स्याहार, खेलकूद, मनोरञ्जन तथा व्यक्तित्व विकासको हक हुनेछ ।
३. प्रत्येक बालबालिकालाई प्रारम्भिक बालविकास तथा बालसहभागिताको हक हुनेछ ।
४. कुनै पनि बालबालिकालाई कलकारखाना, खानी वा यस्तै अन्य जोखिमपूर्ण काममा लगाउन पाइने छैन ।
५. कुनै पनि बालबालिकालाई बालविवाह, गैरकानुनी ओसारपसार र अपहरण गर्न वा बन्धक राख्न पाइने छैन ।
६. कुनै पनि बालबालिकालाई सेना, प्रहरी वा सशस्त्र समूहमा भर्ना वा प्रयोग गर्न वा सांस्कृतिक वा धार्मिक प्रचलनको नाममा कुनै पनि माध्यम वा प्रकारले दुर्व्यवहार, उपेक्षा वा शारीरिक मानसिक, यौनजन्य वा अन्य कुनै प्रकारको शोषण गर्न वा अनुचित प्रयोग गर्न पाइने छैन ।
७. कुनै पनि बालबालिकालाई घर, विद्यालय वा अन्य जुनसुकै स्थान र अवस्थामा शारीरिक, मानसिक वा अन्य कुनै किसिमको यातना दिन पाइने छैन ।
८. प्रत्येक बालबालिकालाई बाल अनुकूल न्यायको हक हुनेछ ।
९. असहाय, अनाथ, अपाङ्गता भएका, द्वन्द्व पीडित, विस्थापित एंवं जोखिममा रहेका बालबालिकालाई राज्यबाट विशेष संरक्षण र सुविधा पाउने हक हुनेछ ।
१०. उपधारा (४), (५), (६) र (७) विपरीत कार्य कानून बमोजिम दण्डनीय हुनेछन् र त्यस्तो कार्यबाट पीडित बालबालिकालाई पीडकबाट कानून बमोजिम क्षतिपूर्ति पाउने हक हुनेछ ।

२.३ राष्ट्रिय कानूनी व्यवस्थाहरू :

बालबालिकाको अधिकार सुनिश्चित गर्न थुप्रै कानूनी व्यवस्था गरिएको छ, जसमा बालबालिका सम्बन्धी ऐन २०७५, बालश्रम (निषेध र नियमित) गर्ने ऐन २०५६, स्थानीय सरकार संचालन ऐन, २०७४ बालबालिकाका निम्नि विशेष ऐनका रूपमा रहेका छन् भने, मुलुकी अपराध (संहीता) ऐन, मुलुकी देवानी (संहीता) ऐन, २०७४, लगायत अन्य धेरै ऐनहरूमा बालबालिकाका सम्बन्धी थुप्रै व्यवस्थाहरू भएको पाइन्छ । यस अतिरिक्त बालन्याय (कार्यविधि) नियमावली, २०६३, बालमैत्री स्थानीय शासन राष्ट्रिय रणनीति र कार्यान्वयन निर्देशिका २०६८, आवासीय बालगृहको संचालन तथा व्यवस्थापन सम्बन्धी मापदण्ड, २०६९, बालबालिका सम्बन्धी राष्ट्रिय नीति, २०६९ लगायतका अर्को तहका दस्तावेजहरू रहेका छन् । मानव बेचविखन तथा ओसारपसार (नियन्त्रण गर्ने) ऐन, २०६४ र यसको नियमावली २०६५, घरेलु हिंसा नियन्त्रण गर्ने सम्बन्धमा व्यवस्था गर्न बनेको ऐन, २०६६, कमैया (श्रम निषेध गर्ने) सम्बन्धी ऐन, २०५८, बालबालिका शान्तिक्षेत्र राष्ट्रिय ढाँचा र कार्यान्वयन

निर्देशिका, २०६८, बाल हेल्पलाइन संचालन कार्यविधि २०६४, निःशुल्क फोन १०९८ (दश नौ आठ) सहितको एकिकृतका साथै हराएका बालबालिका खोजतलास तथा समन्वयका लागि निःशुल्क फोन नं. १०४ सहित बालबालिका खोजतलास केन्द्र संचालनमा रहेका छन् । बालसंरक्षण तथा बालअधिकार सुनिश्चित गर्न शिक्षा, स्वास्थ्य, सामाजिक सुरक्षासँग सम्बन्धित ऐन कानूनहरूका साथै विभिन्न कार्यक्रमगत व्यवस्थाहरू, मन्त्रपरिषद देखि मन्त्रालयसम्मका निर्णयहरूबाट कार्यान्वयनमा रहेकाछन् । यसका साथै बालश्रम अन्त्यका लागि राष्ट्रिय गुरु योजना २०७५ देखि २०८५, बालविवाह अन्त्यका लागि राष्ट्रिय रणनीति २०७२ बालबालिकाको संरक्षणका लागि बनेका प्रमुख दस्तावेजको रूपमा रहेको पाईन्छ ।

२.४ मुलुकी अपराध संहिता ऐन, २०७४ को दफा १७३. (बालविवाह गर्न नहुने) :

१. विवाह गर्ने व्यक्तिको उमेर बीस वर्ष नपुगी कसैले विवाह गर्न वा गराउन हुँदैन ।
२. उपदफा (१) विपरीत भएको विवाह स्वतः बदर हुनेछ ।
३. उपदफा (१) बमोजिमको कसूर गर्ने व्यक्तिलाई तीन वर्षसम्म कैद र तीस हजार रुपैयाँसम्म जरिबाना हुनेछ ।

२.५ बालबालिका सम्बन्धी राष्ट्रिय नीति २०६६ :

बालविवाहलाई बालबालिकाको हक अधिकार प्रचलनका लागि बाधकको रूपमा पहिचान गरेको छ । नीतिको रणनीति नं. द.९ मा बालविवाह रोक्न सरकारी र विकासका साझेदार संस्थाहरूको सहकार्यमा समुदायस्तरका संघसंस्थाहरूलाई परिचालन गर्ने, बालविवाह विरुद्धको उजुरी सक्रियताका साथ लिने र कारवाही गर्ने व्यवस्थाका साथै बालविवाह रोक्ने कार्यका लागि स्थानीय निकायलाई थप जिम्मेवारी दिईने कुरा उल्लेख गरिएको छ । यसैगरी रणनीति नं ९.३ मा स्थानीयस्तरसम्म बालबालिकाको बेचविखन, ओसारपसार र बालविवाह विरुद्ध चेतना जागरण कार्यक्रम संचालन र गाँउस्तरमा बाल संरक्षणको विषयमा चेतना अभिवृद्धि गर्न संचार लगायत अन्य उपयुक्त माध्यमको परिचालन गरिने कुरा उल्लेख छ ।

२.६ समग्र राष्ट्रिय कार्ययोजना (२०७० |०७१-२०७४ |०७५) :

खासगरी सीमान्तकृत किशोरकिशोरीहरूलाई असर पार्ने हानिकारक सामाजिक परम्परा, विभेद न्यूनीकरण सम्बन्धी नीतिगत व्यवस्था गर्ने र निर्देशिका तयार वा सुधार गरी प्रयोगमा ल्याउने र बालविवाहमा परेका किशोरकिशोरी मूलतः किशोरीहरूलाई औपचारिक शिक्षाको मूलधारमा ल्याउन खुल्ला र वैकल्पिक शिक्षा प्रदान गर्ने कुरा उल्लेख गरिएको छ ।

३. नेपालमा बालविवाहको अवस्था :

नेपाल बालविवाह गर्ने दक्षिण एशियाली मुलुकका प्रमुख देशहरू मध्ये बंगलादेश र भारतपछि तेस्रो स्थानमा पर्दछ । वि.स. २०६८ को जनगणना अनुसार नेपालमा एक लाख ३८ हजार १५ जना बालबालिकाको १० वर्ष नपुग्दै विवाह भएको देखिन्छ । त्यसमध्ये पनि एक लाख १५ हजार १ सय ५० बालिका रहेको तथ्याङ्कले देखाउँछ । नेपाल जनसांख्यिक तथा स्वास्थ्य सर्वेक्षण २०११ ले नेपालमा २० वर्षदेखि २४ वर्ष उमेर समूहका ४१ प्रतिशत महिलाको विवाह १८ वर्ष पुग्न अगावै भएको

उल्लेख गरेको छ । अर्कोतर्फ यही उमेर समूहका ११ प्रतिशत पुरुषहरूको विवाह १८ वर्षभन्दा कम उमेरमा हुने गरेको छ ।

युनिसेफले प्रकाशित गरेको सन् २०१६ को तथ्याङ्क अनुसार नेपालमा ३७ प्रतिशत बालिका १८ वर्ष भन्दा कम उमेरमा विवाह गर्दछन् । यसैगरी १० प्रतिशत बालिका १५ वर्ष भन्दा कम उमेरमा विवाह गर्दछन् ।

विशेषगरी तराईका जिल्लाहरूमा तुलनात्मक रूपमा बालविवाह बढी हुने गरेको अध्ययनले देखाएको छ । विकट पहाडी जिल्ला अछाम, बैतडी, डोटी, बाजुरा, बझाड, दार्चुला आदिमा पनि बालविवाहको दर उच्च रहेको पाइन्छ । शहरी क्षेत्रको तुलनामा ग्रामीण क्षेत्रका महिलाहरूको सामान्यतया कम उमेरमा विवाह हुने गरेको पाइएको छ । राष्ट्रसंघीय जनसंख्या कोषका अनुसार ग्रामीण क्षेत्रमा बसोबास गर्ने मध्ये ४३ प्रतिशत र शहरी क्षेत्रमा बस्ने मध्ये २७ प्रतिशत महिलाले १८ वर्ष नपुरदै विवाह गर्दछन् । मधेशी समुदायका साथै सीमान्तकृत समूहहरू जस्तै: दलित, जनजाती र मुस्लिम समुदायमा अन्य समुदायको तुलनामा यो दर उच्च रहेको छ ।

८. मालिकार्जुन गाउँपालिकाको संक्षिप्त परिचय :

८.१ भौगोलिका जानकारी

भौगोलिक हिसाबले विश्व मानचित्रमा यो गाउँपालिका २९.७५° उत्तरी अक्षांशसम्म र ८०.४९° पूर्वी देशान्तरसम्म न्यूनतम ५१८ मिटरदेखि ४५०० मिटरसम्म उचाइमा रहेको छ । यो गाउँपालिका पूर्णरूपले पहाडी गाउँपालिका भएको हुनाले यस गाउँपालिकाको धेरैजसो भू-भाग ढाँडापाखाले नै ढाकेकोछ । यहाँ औषत तथा चिसो हावापानी पाइन्छ । उर्वराखूमि सम्थर जमिन कम भएतापनि यस गाउँपालिकाको प्रमुख कृषिबालीमा मकै, गहु, धान आदि पर्दछन् ।

८.२ मालिकार्जुन गाउँपालिकामा रहेका शैक्षिक संस्थाहरूको विवरण

विवरण	सामुदायिक	संस्थागत	कुल जम्मा
आधारभूत विद्यालय	३४	०	३४
माध्यामिक विद्यालय	११	०	११
जम्मा	४५	०	४५
प्राविधिक शिक्षालय	२	०	२
क्याम्पस	१	०	१

८.३ मालिकार्जुन गाउँपालिकामा रहेको २० वर्ष उमेरसम्मको जनसंख्या विवरण

उमेर समूह	महिला	पुरुष	तेस्रो लिंगी	जम्मा
५ वर्ष भन्दा मुनि	९७६	९४५	-	१९२१
५-९ वर्षसम्म	८७८	८६०	-	१७३८
१०-१४ वर्षसम्म	८८०	८६७	-	१७४७
१५-२० वर्षसम्म	९७४	९२३	-	१८९७
जम्मा	३७०८	३५९२		७३०३

८.४ शैक्षिक संस्थाहरु र विद्यार्थीको विवरण

क्र.स	विद्यालयको विवरण	विद्यार्थी संख्या	बालक	बालिका	दलित	जनजाति	अपागं भएका	अन्य
१	डुडरी आधारभूत विद्यालय (आ. वि.)	२६	१५	११	०	०	२	०
२	दुर्गेश्वरी आ. वि.	१८	९	९	०	०	०	०
३	रानिस्थान आ. वि.	४३	२३	२०	०	०	१	०
४	बसन्तपुर आ. वि.	८७	४५	४२	३	०	०	०
५	शान्तिनिकेतन आ. वि.	२६	१२	१४	०	०	०	०
६	युवार्वष आ. वि.	३८	१८	२०	५	०	०	०
७	लटिनाथ आ. वि.	९५	४५	५०	०	०	०	०
८	भगवती आ. वि.	२९	१६	१३	०	०	०	०
९	सोमनाथ आ. वि.	४६	२४	२२	८	०	०	०
१०	शरदा आ. वि.	६१	३०	३१	२२	०	०	०
११	बालकल्याण आ. वि.	३०	१६	१४	८	०	०	०
१२	दिपज्योती आ. वि.	३६	२३	१३		०	०	०
१३	कन्चन आ. वि.	३९	१३	२६	२	०	०	०
१४	जनज्योति आ. वि.	५३	२३	३०	०	०	०	०
१५	निलपातालेश्वर माध्यमिक विद्यालय (मा. वि.)	१९५	१०९	८६	२०	०	०	०
१६	सरस्वती मा. वि.	२३२	१०८	१२४	०	०	१	०
१७	राष्ट्रिय मा. वि.	२०६	११०	९६	८	०	१	०
१८	शंकरपुर मा. वि.	३०५	१४७	१५८	४५	०	१	०
१९	मलिकार्जुन मा. वि.	४४०	२२९	२११	३४	०	५	०
२०	सरस्वती मा. वि., उकु	२५९	१२९	१३०	०	०	४	०
२१	गरडा मा. वि., बाकु	१८७	८०	१०७	०	०	१	०
२२	डिन्सी मा. वि.	१३८	७०	६८	०	०	१	०
२३	कृष्ण मा. वि.	२१८	१००	११८	१३४	०	१	०
२४	सैपाल आ. वि.	५९	२१	३८	४३	०	०	०
२५	हुनैनाथ मा. वि.	१६३	८१	८२	१४	०	०	०
२६	खान मा. वि.	१६४	९०	७४	०	०	१	०
२७	लटिनाथ आ. वि.	८०	३५	४५	२	०	०	०
२८	लटिनाथ आ. वि.	१६१	७५	८६	३	०	२	०
२९	देवपुर आ. वि.	५५	१९	३६	०	०	०	०
३०	बानेश्वर आ. वि.	४५	१९	२६	०	०	०	०
३१	परोपकार आ. वि.	८०	४१	३९	०	०	०	०
३२	हुनैनाथ आ. वि.	३०	१३	१७	०	०	०	०

क्र.स	विद्यालयको विवरण	विद्यार्थी संख्या	बालक	बालिका	दलित	जनजाति	अपागं भएका	अन्य
३३	मालिकार्जुन आ. वि.	२४	१०	१४	०	०	०	०
३४	केदार आ. वि.	१८	८	१०	०	०	०	०
३५	जगदम्बा आ. वि.	१२	६	६	०	०	०	०
३६	उदयदेव आ. वि.	२१	१०	११	०	०	०	०
३७	बालिचन आ. वि.	९८	४४	५४	९२	०	०	०
३८	लटिनाथ आ. वि.	५१	३०	२१	३४	०	०	०
३९	मालिकार्जुन आ. वि.	४६	२३	२३	९	०	०	०
४०	सुनिश्चिखर आ. वि.	४३	२०	२३	०	०	०	०
४१	बालिचन आ. वि.	७६	३४	४२	४	०	०	०
४२	हुनैनाथ आ. वि.	६२	३४	२८	१	०	०	०
४३	रानिस्थान आ. वि.	४३	२३	२०	०	०	०	०
४४	भुमिराज आ. वि.	१४	८	६	०	०	०	०
४५	शैल्यशिखर आ. वि.	५६	३५	२१	०	०	०	०
कुल जम्मा		४२०८	२०७३	२१३५	४९१		२१	

प्रोतः विद्यालयको प्रशासन शाखा

४.५ मालिकार्जुन गाउँपालिकामा रहेका बालबलबहरू र बालबलब सदस्यहरूको विवरण

क्र.स.	विद्यालयको नाम	बालबलबको नाम	सदस्यहरूको विवरण		
			केटा	केटी	जम्मा संख्या
१	लटिनाथ आ. वि., बसेडी	लटिनाथ बालबलब	५	८	१३
२	लटिनाथ आ. वि., खोलीचौरा	लटिनाथ बालबलब	६	५	११
३	निलपातालेश्वर मा. वि.	लालीगुरांस बालबलब	६	५	११
४	सरस्वती मा. वि.भगवती	आर्दश बालबलब	७	६	१३
५	राष्ट्रीय मा. वि.भगवती	सुदुरपश्चिम बालबलब	६	५	११
६	शंकरपुर मा. वि.पस्ती	शंकरपुर बालबलब	८	७	१५
७	मालिकार्जुन मा. वि.मड	शैल्यशिखर बालबलब	७	६	१३
८	सरस्वती मा. वि.उकु	आर्दश बालबलब	६	७	१३
९	गरडा मा. वि.बाकु	सृजनसिल बालबलब	६	९	१५
१०	डिन्सी मा. वि.	बेतालेश्वर बालबलब	७	८	१५
११	कृष्ण मा. वि.	डाङाकोट बालबलब	६	७	१३
१२	हुनैनाथ मा. वि.	हुनैनाथ बालबलब	७	६	१३
१३	खान मा. वि.	हुनैनाथ बालबलब	११	१४	२५
१४	सुनिश्चिखर आ. वि.	घोडेहांग बालबलब	५	६	११
१५	लटिनाथ आ. वि., लिमा	लटिनाथ बालबलब	३	८	११
१६	हुनैनाथ आ. वि.	हुनैनाथ बालबलब	७	४	११
१७	बालीबचन आ. वि.	जनज्योती बालबलब	५	६	११

क्र.सं.	विद्यालयको नाम	बालकलवको नाम	सदस्यहरूको विवरण		
			केटा	केटी	जम्मा संख्या
१८	बसन्तपुर आ. वि.	बालशिखर बालकलब	३	८	११
कुल जम्मा			१११	१२५	२३६

स्रोत: विद्यालयको प्रशासन शाखा

४.६ मालिकार्जुन गाउँपालिकामा राखो पहुँच भएका सञ्चार क्षेत्रहरूको विवरण

- १) नयाँ नेपाल एफ एम
- २) मालिकार्जुन एफ एम
- ३) सारथी एफ एम
- ४) कालापानी एफ एम
- ५) दार्चुला एफ एम
- ६) दार्चुला सन्देश दैनिक
- ७) मानसरोबर दैनिक

४.७ स्वास्थ्य संस्थाहरूको विवरण:

विवरण	संख्या	जम्मा	कैफियत
स्वास्थ्य चौकी	६	६	
स्वास्थ्य ईकाइ	१	१	
गाउँघर क्लिनिक	२३	२३	
जम्मा	३०	३०	

५. मालिकार्जुन गाउँपालिकामा बालविवाहको अवस्था

बालविवाहको अवस्था पत्ता लगाई प्रभावकारी रणनीति तयार पार्नको निमित्त यस मालिकार्जुन गाउँपालिकाले गुड नेवर्स इन्टरनेशनल नेपाल र ग्रामीण समाज विकास समाज नेपाल दार्चुलाको सहकार्यमा वि. सं. २०७५ साल चैत्रमा एउटा सर्भेक्षण गरेको थियो । सर्भेक्षणमा २०७३ वैशाखदेखि २०७५ चैत्रसम्ममा भएका सम्पूर्ण विवाहहरूको तथ्यांक संकलन गरिएको थियो । उक्त तथ्यांकलाई विश्लेषण गर्दा विवाह गरेका ४०३ (महिला २२० र पुरुष १८३) मध्ये १२६ जनाले (केटी १०३ र केटा २३) २० वर्षको उमेर नपुग्दै विवाह गरेको पाइयो भने कानूनी रूपमा उमेर पुगेर २७७ जनाले विवाह गरेको पाइयो । वि.सं. २०७३ सालमा २९ जना, २०७४ सालमा २८ जना र २०७५ सालमा ६९ जना किशोरकिशोरीहरूले बालविवाह परेको देखियो ।

उमेरगत रूपमा विश्लेषण गर्दा १४ देखि १५ वर्षको उमेरमा ७.१४%, १६ देखि १७ वर्षको उमेरमा २७.७८% र १८ देखि १९ वर्षको उमेरमा ६४.२९% ले विवाह गरेका पाइयो । बालविवाहमा परेका मध्ये ५८.७८% ले मागी विवाह, १५.९ % ले भागी विवाह र २५.४% ले प्रेम विवाह गरेको पाइयो । तथ्यलाई विश्लेषण गर्दा तुलनात्मक रूपमा केटाभन्दा केटीहरूले कम उमेरमा विवाह गरेको पाइन्छ ।

बालविवाहमा परेका किशोरकिशोरीहरु मध्येमा ३५ जना (२५ केटी र १० केटा) ले विवाह अगावै विद्यालय छोडेका र ९१ जना (७८ केटी र १३ केटा)ले कक्षा ६ देखि १२ कक्षा पढदै पढदै विवाह गरेका छन् । विद्यालय पढदा पढदै बालविवाहमा परेका ९१ जना मध्ये ४१ जनाले मात्र आफ्नो पढाइलाई निरन्तरता दिएको र बाँकी ५० जनाले विवाह पश्चात विद्यालय छोडेको पाइयो ।

सर्वेक्षणबाट प्राप्त नतिजालाई २०७३ देखि २०७५ सम्म तुलनात्मक विश्लेषण गर्दा बालविवाहमा पर्नेको प्रतिशत वि.सं. २०७३ मा २७.६२% (४७.२७% केटी र ६% केटा), वि.सं. २०७४ मा ३०.११% (४७.७३% केटी र १४.२९% केटा), र वि.सं. २०७५ मा ३३.६६% (४६.२८% केटी र १५.४८% केटा) पाईयो ।

६. रणनीति तर्जुमा प्रक्रिया र अध्ययनबाट प्राप्त नतिजा :

६.१ रणनीति तर्जुमा प्रक्रिया :

बालविवाह अन्त्यका लागि स्थानीय रणनीति २०७६ को मस्यौदा तयारका लागि मालिकार्जुन गाउँपालिका स्तरीय एक मस्यौदा समितिको गठन गरिएको थियो । गुड नेवर्स इन्टरनेशनल नेपाल र गाउँपालिका कार्यालयको आर्थिक तथा प्राविधिक सहयोगमा यो रणनीति तयार भएको हो । घरधुरी सर्वेक्षणबाट प्राप्त तथ्य तथ्यांकहरु, सरोकारवालाहरुसँग गरिएको छलफल तथा अन्तक्रियाबाट प्राप्त सुझाव तथा पृष्ठपोषण, लक्षित समूह छलफल (बाल क्लब, समुदाय, बाल संरक्षण समिति आदि)बाट प्राप्त नतिजा र सहायक सन्दर्भ सामग्रीहरुलाई यो रणनीति तर्जुमाको आधार लिइएको छ । यो रणनीति तयार पार्न तपशिलको प्रक्रिया अपनाइएको थियो ।

- गाउँपालिका स्तरमा एक रणनीति मस्यौदा समिति गठन ।
- सरोकारवाला निकायहरु (कार्यपालिकाका सदस्य, वडा अध्यक्ष, विद्यालयका प्रधानाध्यापक, स्वास्थ्य संस्थाका प्रमुख, बाल समूह, स्थानीय प्रहरी निकाय, ग्रामीण विकास समाज नेपाल, गुड नेवर्स इन्टरनेशनल नेपाल लगायतका प्रतिनिधिहरु) को सकिय सहभागितामा प्रारम्भिक कार्यशाला गोष्ठी, अन्तक्रिया तथा छलफल सञ्चालन ।
- बालक्लब, वडा बाल संरक्षण समिति र लक्षित समूहसँग छलफल र अन्तक्रिया सञ्चालन ।
- प्रारम्भिक गोष्ठीमा गाउँपालिका क्षेत्रमा बालविवाह हुनुका मुख्य कारण, न्यूनीकरणका उपायहरुको आवश्यक कार्ययोजनाको बारेमा छलफल ।
- २०७३ बैशाखदेखि २०७५ चैतसम्ममा विवाह गर्ने व्यक्तिको सर्वेक्षण गरी बालविवाह र गैरकानूनी विवाह गर्ने जोडीको संख्या पहिचान र विश्लेषण ।
- बालविवाह रणनीतिका उद्देश्यहरुको पहिचान गरी स्रोत र कार्ययोजना तयार साथै सरोकारवाला निकायको भूमिका र जिम्मेवारी बाँडफाँड ।
- गाउँपालिका क्षेत्रभित्रका सबै सरोकारवालासँग समन्वय र सहकार्य गरी बालविवाह न्यूनीकरण रणनीति मस्यौदा समितिमा छलफल ।
- प्रारम्भिक मस्यौदा लेखन र गाउँपालिका स्तरको रणनीति मस्यौदा समितिमा पेश र छलफल ।
- नीतिगत कानूनी तथा अन्य सल्लाह सुझाव संकलन ।
- गाउँपालिका स्तरको रणनीति मस्यौदा समितिबाट अनुमोदन ।
- गाउँकार्यपालिकाबाट बालविवाह न्यूनीकरण रणनीति पारित तथा स्वीकृत ।

नेपालले बाल अधिकार तथा बाल संरक्षणका लागि अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा गरेका प्रतिवद्धता तथा संवैधानिक र कानुनी व्यवस्थाहरू, बालविवाह अन्त्यका लागि राष्ट्रिय रणनीति २०७२ ले राखेको लक्ष्य हासिल गर्न र मालिकार्जुन गाउँपालिकाले गरेको प्रतिवद्धतालाई मध्यनजर गर्दै यस मालिकार्जुन गाउँपालिकालाई बालविवाह मुक्त बनाउनका लागि बालविवाहको अन्त्य गर्ने प्रतिवद्धताका साथ यो रणनीति तयार गरी मिति २०७६/०५/२३ को मालिकार्जुन गाउँपालिका बैठकबाट पारित गरी लागू गरिएकोछ ।

६.२ अध्ययनबाट प्राप्त नतिजा (बालविवाहका मुख्य कारण र परिणामहरू) :

बालविवाह विद्यमान रहनुमा धेरै कारणहरू छन् भने परिणामको रूपमा बालबालिकाको अधिकार हनन्, बालापन शोषण, सामाजिक आर्थिक परिस्थितिमा नकारात्मकता र देशका भावी कर्णधारहरूको उचित शिक्षा दीक्षा नहुनु रहेको छ । बालविवाहको अवस्था अध्ययनका लागि गरेको सर्वेक्षण, लक्षित समूह छलफल, सरोकारवालाहरूसँगको छलफल तथा अन्तर्किया, मुख्य व्यक्तिहरूसँग गरिएको अन्तर्वर्ता र स्रोत सामग्रीहरूको अध्ययनबाट प्राप्त नतिजालाई विश्लेषण गर्दा यस मालिकार्जुन गाउँपालिकामा बालविवाह हुनुका मुख्य कारणहरू र तिनका प्रभावहरूलाई बुँदागद रूपमा तल प्रस्तुत गरिएको छ :

बालविवाहका मुख्य कारणहरू :

- साथीहरूको लहैलहैमा लाग्नु र साथीहरूको दबाबलाई नकार्न नसक्नु ।
- बालविवाह दण्डनीय अपराध भएको बारेमा जनचेतनाको कमी ।
- उमेर नपुग्दै हुने विवाहबाट हुन सक्ने हानी र थप समस्याको बारेमा जानकारीको न्यूनता ।
- बालबालिका सम्बन्धी विद्यमान नीति, कानून र रणनीतिको प्रभावकारी कार्यान्वयन नहुनु ।
- किशोरकिशोरीहरूको विद्यालय शिक्षामा निरन्तरताको कमी ।
- किशोरकिशोरीमा अपरिपक्वता र ज्ञानको अभाव ।
- आधुनिक सामाजिक सञ्जालको गलत प्रयोग ।
- विवाह सम्बन्धी परम्परागत गलत मूल्य मान्यताहरू ।
- गरिबी र परिवारको दबाव ।
- गरगहना लगाउन पाइने, प्रेमले भरिपूर्ण जीवन र विवाहपछि विद्यालय जान नपर्ने सोचाई ।

बालविवाहका मुख्य असरहरू :

- पारिवारिक मायाममताबाट बच्चित भई उमेर नपुग्दै पारिवारिक जिम्मेवारी वहन गर्नुपर्ने ।
- विद्यालय शिक्षामा निरन्तरता दिन नसक्नु र भावी दिनहरूमा बेरोजगारीको चपेटामा पर्नु ।
- बाल अधिकारको हनन् भई विभिन्न प्रकारका शोषणहरूको शिकार हुनु ।
- बाल मजदुरीको दलदलमा फस्नु ।
- किशोरीहरूको शारीरिक, प्रजनन, बौद्धिक र मानसिक स्वास्थ्यमा प्रतिकुल असर पर्नु ।
- कम तौल र अपरिपक्व बच्चाको जन्म हुनु र गर्भवती तथा सुत्केरी अवस्थामा विभिन्न जटिलता आई आमा र बच्चा दुबैको ज्यान समेत जान सक्ने खतरामा पर्नु ।

७. बालविवाह न्युनिकरणका लागि रणनीति योजनाको औचित्य :

- ७.१ नेपालमा बालविवाहलाई दण्डनीय अपराध मानेतापनि यो प्रचलनलाई अझै पनि पूर्णरूपमा हटाउन सकिएको छैन । नेपालको संविधानले महिला तथा बालबालिका सम्बन्धी हकलाई मौलिक हकको रूपमा स्थापित गरेको छ । यसका साथै संविधानतः बालबालिकालाई बालविवाह, गैरकानूनी ओसारपसार र अपहरण वा बन्धक राख्न नपाईने र महिला विरुद्ध धार्मिक, सामाजिक, सांस्कृतिक परम्परा, प्रचलन वा अन्य कुनै आधारमा शारीरिक, मानसिक, यौनजन्य, मनोबैज्ञानिक वा अन्य कुनै किसिमको हिंसाजन्य कार्य वा शोषण नगरिने, त्यस्तो कार्य कानून बमोजिम दण्डनीय हुने र पीडितले कानून बमोजिम क्षतिपूर्ति पाउने हकको सुनिश्चिता समेत गरेको हुँदा बालविवाह अन्त्यका लागि प्राथमिकताकासाथ कार्यक्रम तय गरी कार्यान्वयन गर्नका लागि यो रणनीति आवश्यक छ ।
- ७.२ बालविवाहलाई सम्बोधन गर्ने विषय बहुपक्षीय भएको हुँदा संघ, प्रदेश र स्थानीय सरकारका साथै सरकार सम्बद्ध निकाय, विकासका साफेदार, गैरसरकारी संस्था तथा नागरिक समाज र स्वयं बालबालिकाको अर्थपूर्ण एवं सकिय सहभागिता आवश्यक पर्ने भएको हुँदा तत् तत् निकायहरू बीचको सहकार्य र समन्वयबाट एकीकृत रूपमा प्रयास केन्द्रित गर्न आवश्यकता छ ।
- ७.३ स्थानीय तहमा बालविवाहको अन्त्य गर्ने र बालविवाहको कारणबाट विभिन्न जोखिम र हिंसामा परेका विवाहित र अविवाहित बालबालिका र किशोरकिशोरीलाई आफ्नो पूर्ण क्षमताको प्राप्ति र उपयोगका लागि सक्षम बनाई जीवनमा सकारात्मक परिवर्तन ल्याउनका साथै देश विकासमा उनीहरूको समान सहभागितालाई सुनिश्चित गर्नुपर्ने आवश्यकता रहेको छ ।
- ७.४ सन् २०३० सम्ममा नेपाललाई बालविवाह मुक्त देश घोषणा गर्ने लक्ष्यका साथ बनेको बालविवाह अन्त्यका लागि राष्ट्रिय रणनीति, २०७२ सफल पार्नका लागि तत् अनुसारको स्थानीय रणनीति बनाई राष्ट्रिय रणनीतिलाई औपचारिक रूपमा कार्यान्वयनमा ल्याउन नितान्त आवश्यक छ ।
- ७.५ बालविवाहलाई केन्द्रविन्दुमा राखी एकीकृत र सम्पूर्ण सरोकारवाला तथा सहयोगी संस्था तथा निकायहरूको साफेदारीमा क्रियाकलाप संचालन गर्न ।

८. रणनीतिका सिद्धान्तहरू :

८.१ समानताको अधिकार :

प्रत्येक बालबालिकालाई उसको लिङ्ग, धर्म, उमेर, जातीयता, सामाजिक-आर्थिक स्तर, क्षमता, वर्ण, वैवाहिक स्थिति र संस्कृतिको आधारमा भेदभाव बिनाको समान अधिकार हुनुपर्दछ ।

८.२ बालबालिकाको सर्वोत्तम हित :

बालबालिकाको विषयमा कुनै पनि निर्णय गदाए उनीहरूको सर्वोत्तम हित सुनिश्चित गर्नुपर्छ ।

८.३ बालबचाउ र विकास :

प्रत्येक बालबालिकालाई सबल र उपयुक्त वातावरणमा हुर्किई उच्चतम स्तरको जीवनयापन गर्न पाउने अधिकार हुनुपर्दछ ।

८.४ संरक्षण :

बालविवाह, बेचविखन तथा ओसारपसार जस्ता हानिकारक अभ्यास लगायत सबै प्रकारका दुर्घटनाहार, हिंसा तथा शोषणबाट बालबालिका संरक्षित हुनुपर्दछ ।

८.५ अर्थपूर्ण सहभागिता :

बालबालिकासँग सरोकार राख्ने सबै विषयमा उमेर र परिपक्वता अनुरूप उनीहरूको कुरा सुन्ने र विचार व्यक्त गर्ने अवसर दिनुपर्छ । बालबालिका र खासगरी बालिकाहरूको सशक्तिकरणले विवाह लगायत सबै निर्णय प्रक्रियामा सहभागिता वृद्धि भएको छ ।

८.६ राज्यको दायित्व :

नेपालको संविधान, दिगो विकासका कार्यसूची (२०१६-२०३०) का साथै अन्य राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिवद्धता अनुसार बालअधिकार उल्लङ्घनको कारकतत्वको रूपमा रहेको बालविवाह रोकथाम तथा न्यायमा पहुँचको लागि राज्यको क्रियाशीलता बढाउनुपर्ने अवस्था छ ।

खण्ड-ख

(बालविवाह न्युनिकरणका लागि पञ्चवर्षिय रणनीतिक योजना (२०७६-२०८०))

८. दूरदृष्टि (Vision) :

बालमैत्री तथा लैङ्गिक समानतामूलक समाजको स्थापना गर्ने ।

९०. ध्येय (Mission) :

बालअधिकार सुनिश्चित गरी बालविवाह मुक्त समाजको स्थापना गर्ने ।

९१. लक्ष्य (Goal) :

वि.स. २०८० सम्ममा मालिकार्जुन गाउँपालिकालाई बालविवाहमुक्त गाउँपालिका घोषणा गर्ने ।

९२. समग्र उद्देश्यहरू (Objectives) :

९२.१ बालविवाह अन्त्यका लागि विद्यमान कानूनको प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्न बाल संरक्षण संयन्त्रहरूको विकास गर्ने ।

९२.२ आवधिक र वार्षिक योजना तथा कार्यक्रमहरूमा बालविवाह विरुद्धका कार्यक्रमहरूलाई प्राथमिकताका साथ समावेश गरी प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन गर्ने ।

९२.३ बालविवाह विरुद्धमा बालबालिका, किशोरकिशोरी, अभिभावक, युवा, सामुदायिक अगुवा, संघ संगठन आदिको क्षमता विकास गरी सबैको सक्रिय सहभागिताका साथ परिचालन गर्ने ।

९२.४ बालबालिकामाथि हुने हरेक खाले भेदभाव, शोषण, कुटपिट, हिंसा, दुर्व्यवहारबाट बालबालिकाले आफूलाई सुरक्षित राख्न बालमैत्री वातावरणमा उजुरी गर्ने संयन्त्रको विकास गर्ने ।

९२.५ विशेष स्याहारको आवश्यकता भएका, जोखिम अवस्थामा रहेका तथा भेदभाव, हिंसा, दुर्व्यवहार, शोषण र अधिकार हननका घटनाबाट पीडित/प्रभावित बालबालिकाको लागि शिक्षा, स्वास्थ्य, मनोसामाजिक सेवा, न्यायलगायतका सेवा सुविधाको सुनिश्चितता गर्ने ।

९२.६ स्थानीय सरकार, विकासका साझेदार संस्थाहरू तथा स्थानीय बाल संरक्षण संयन्त्रहरूको सहकार्यमा बालविवाह अन्त्यका लागि स्रोतको पहिचान, विनियोजन र प्रभावकारी परिचालन गर्न संस्थागत क्षमता अभिबृद्धि गर्ने ।

९३. अपेक्षित उपलब्धिहरू :

९३.१ विभिन्न उमेर, लिङ्ग, असक्षमता, पारिवारिक पृष्ठभूमि भएका बालबालिका र तिनका परिवारहरूको सशक्तिकरण गरी प्रत्येक बालबालिकाको सुरक्षित जन्म, स्तनपान, खोप, हेरचाह, स्वास्थ्य, शिक्षा लगायत आधारभूत अधिकारको प्राप्तिमा वृद्धि भई बालविवाह न्युनिकरण भएको हुनेछ ।

- १३.२** घरपरिवार, विद्यालय, समुदायमा बालबालिकाको अधिकार तथा सोका सम्बन्धमा वहन गरिनुपर्ने उत्तरदायित्वबारे चेतना अभिवृद्धि भएको हुनेछ ।
- १३.३** घरपरिवार, विद्यालय, समुदाय एवम् उत्तरदायित्व वहन गर्ने सरकारी निकाय, स्थानीय तह, वडा समिति, गैर सरकारी संघसंस्था तथा नीजि क्षेत्र समेतमा बाल विकासका लागि गुणस्तरीय सेवा प्रदान गर्ने निरन्तर बहस/पैरवी भएको हुनेछ । बालबालिकामाथि हुने सबै खालका हानी, हिंसा, दुर्व्यहार र बालविवाह, शोषण न्यूनीकरण गर्नका लागि बालसंरक्षण नीति र आचारसंहिता तयार गर्ने र सम्पूर्ण सरोकारवालालाई सोको पालना गर्न प्रोत्साहित गरिएको हुनेछ ।
- १३.४** विद्यालय, स्वास्थ्य संस्था, स्थानीय निकायको कार्यपद्धतिका सन्दर्भमा बालमैत्री अवधारणा प्रवर्द्धन गर्न, बालमैत्री संरचनाको विकास र सुदृढीकरणका लागि क्षमता अभिवृद्धि गर्न सम्बन्धित निकायहरूसँग समन्वय र सहकार्य भएको हुनेछ ।
- १३.५** बालबालिकासँग प्रत्यक्ष्य सम्बन्धित सरकारी निकायहरू र गैर सरकारी संघसंस्था बीच समन्वय, सहकार्य बढाई बालबालिकाका अधिकारको प्रत्याभूति तथा सेवाको प्रभावकारितामा अभिवृद्धि भएको हुनेछ ।
- १३.६** बाल अधिकारको संरक्षण र प्रवर्द्धनका लागि सरकारी, गैर सरकारी, सामुदायिक, निजी तथा व्यावसायिक क्षेत्रसँग रहेको स्थानीय स्रोतसाधनको पहिचान र परिचालन भएको हुनेछ ।
- १३.७** बालबालिकाको संरक्षण र विकासको लागि सरकारी निकाय, गैर सरकारी संघसंस्था तथा नीजि क्षेत्रको तर्फबाट कार्यान्वयनमा आएका नीति, रणनीति, र कार्ययोजनाको नियमित रूपमा समिक्षा, अनुगमन, तथा मूल्यांकन गर्ने संयन्त्रको विकास भई क्रियाशिल भएको हुनेछ ।
- १३.८** जुनसुकै उमेर र जुनसुकै किसिमका विवाहहरू गर्दा सम्बन्धित व्यक्ति वा निजको परिवारले नजिकको बालक्लब वा बालसंरक्षण समितिबाट स्वीकृति वा सिफारिस लिएर मात्र विवाह गर्ने परिपाटी कायम भएको हुनेछ ।
- १३.९** कक्षा ५ भन्दा माथिका सम्पूर्ण विद्यालयहरूमा एक-एक ओटा बहिनी वा किशोरी समूह र बालक्लब गठन भई नियमित रूपमा विद्यालय तथा समुदायस्तरमा बालविवाह विरुद्ध सचेतनामूलक क्रियाकलापहरू संचालनमा क्रियाशिल रहेका हुनेछन् ।
- १३.१०** प्रत्येक समुदायमा बालविवाह निगरानी समूहहरूको गठन भई बालविवाह न्यूनिकरणका लागि क्रियाशिल भएको हुनेछन् ।
- १३.११** स्थानीय स्तरमा गठित टोल स्तरिय, वडा स्तरिय र विद्यालय स्तरिय बालक्लबलाई परिचालन गरिएको हुनेछ ।

१४. मुख्य रणनीतिक कार्यहरू :

बालविवाह न्यूनिकरण गर्दै यसको अन्त्यका लागि देहायबमोजिमका रणनीतिहरू अवलम्बन गरिनेछ :

१४.१ बालिका र किशोरीको सशक्तिकरण गर्ने :

१४.१.१ औपचारिक, अनौपचारिक, दौतरी शिक्षा, अतिरिक्त क्रियाकलाप, सञ्चारका माध्यमहरू, बालक्लब, युवाक्लब, बालसंरक्षण समिति तथा सामाजिक गतिविधिका माध्यमबाट विवाहको कानूनी उमेर, बालविवाहको नकारात्मक असरहरू बारेमा सचेत गराई, आमाबाबु र

- परिवारका अन्य सदस्यहरूसँग छलफल गरी स्वनिर्णय गर्ने क्षमता र सीपको विकास गर्ने ।
- १४.१.२** यैन तथा प्रजनन स्वास्थ्य लगायत लैङ्गिक समानता र अधिकारबारे सचेत गराई स्वास्थ्य, शिक्षा, आर्थिक र कानूनी सहयोगमा पहुँच बढाउने ।
- १४.१.३** विद्यालय बाहिर रहेका विवाहित र अविवाहित बालबालिकाहरूका लागि सामाजिक तथा आर्थिक अवसरहरूको सृजना गरी उनीहरूको शिक्षाको पहुँच सुनिश्चित गर्ने ।
- १४.१.४** सरकारी, गैरसरकारी तथा निजी क्षेत्रबीच समन्वय गरी विद्यालय बाहिर रहेका बालिका र उनीहरूको परिवारलाई आत्मनिर्भर बनाउन आवश्यक स्रोत र अवसरहरूको पहिचान गरी उनीहरूको पहुँच सुनिश्चित गर्ने ।
- १४.१.५** बालविवाह विरुद्ध सामूहिक पहलका लागि बालिकालाई समूह (बालक्लब, किशोरी समूह, बालसंरक्षण समिति) निर्माण गरी विद्यमान समूहमा आवद्ध भई अभियान सञ्चालन गर्न सक्षम बनाउने ।

१४.२ बालिका र किशोरीहरूको लागि गुणस्तरीय शिक्षा सुनिश्चित गर्ने :

- १४.२.१** विद्यालयहरूमा बालिकाहरूका लागि बालिकामैत्री र गुणस्तरीय शिक्षा सुनिश्चित गराउने ।
- १४.२.२** विद्यालय, बालक्लब, खेलकुद र विद्यालयको अतिरिक्त क्रियाकलापमा बालिकाहरूको समान सहभागिताको सुनिश्चितता गर्ने ।
- १४.२.३** भविष्यमा जीवन वृत्तिका लागि आवश्यक पेशा र उद्यमशीलतासँग सम्बन्धित सूचना तथा जानकारीमा बालिकाहरूको पहुँच सुनिश्चित गर्ने ।
- १४.२.४** विद्यालयहरूमा बालिकामैत्री वातावरण र त्यसको प्रभावकारी व्यवस्थापन तथा जवाफदेहिता सुनिश्चित गर्ने शिक्षक, कर्मचारी तथा व्यवस्थापन समितिका पदाधिकारीहरूलाई बालमैत्री शिक्षण सिकाइ तालिम प्रदान गर्ने ।
- १४.२.५** विद्यालयको व्यवस्थापन समितिले गर्ने निर्णय प्रक्रियामा बालिकाको अर्थपूर्ण सहभागिता सुनिश्चित गर्ने ।
- १४.२.६** बालिकाहरूलाई अध्ययन छोड्न बाध्य पार्ने परम्परागत हानिकारक अभ्यासहरूको विरुद्ध बालिका तथा किशोरीहरूको नेतृत्वमा जनचेतनामूलक अभियान संचालन गर्ने ।
- १४.२.७** छात्राहरूका लागि विद्यालयको वातावरण एवं पूर्वाधार सुरक्षित, सफा र लैङ्गिकमैत्री भएको सुनिश्चित गर्ने ।
- १४.२.८** बालविवाह र लैङ्गिक हिंसाको जोखिममा रहेका बालिकाहरूलाई परिवार तथा विद्यालयमा मनोसामाजिक विमर्श सेवाको सुनिश्चितता गर्ने ।
- १४.२.९** विवाहित बालिकाहरूको विद्यालय शिक्षाको निरन्तरताको लागि आवश्यकतानुसार वैकल्पिक अध्ययनको अवसर प्रदान गरी उनीहरूलाई औपचारिक शिक्षामा सम्मिलित गराउने ।
- १४.२.१०** बालबालिकालाई यैन तथा प्रजनन स्वास्थ्य सम्बन्धी सूचना तथा सेवावारे सु-सूचित गर्न स्थानीय स्वास्थ्य संस्थासँग समन्वय र सहकार्य गर्ने । विद्यालयमा सेनेटरी प्याडको व्यवस्था गर्ने ।

१४.२.११ बालविवाह, शोषण न्यूनीकरण गर्नका लागि बालसंरक्षण नीति र आचारसंहिता तयारी र पालना गर्ने ।

१४.३ बिलक, किशोर तथा पुरुषहरूको सहभागिता :

- १४.३.१** बाल अधिकार, लैङ्गिकता, यौनिकता, यौन तथा प्रजनन स्वास्थ्य तथा अधिकारका साथै बालविवाहका विषयमा सचेतना अभिवृद्धि गरी बालविवाह, लैङ्गिक विभेद र पितृसत्तात्मक सोच अन्त्य गर्ने कार्यमा पुरुष तथा बालकको सहभागिता सुनिश्चितता गर्ने ।
- १४.३.२** सञ्चार क्षेत्रको अर्थपूर्ण सहभागिता मार्फत बालविवाह विरुद्धमा विद्यमान कानूनी पक्ष र बालविवाहको सामाजिक, आर्थिक तथा स्वास्थ्य सम्बन्धी नकारात्मक असरहरूको बारेमा जनमत सृजना गर्ने ।
- १४.३.३** बालबालिकाहरूलाई शिक्षा, आर्थिक आयआर्जन तथा रोजगारीतर्फ उन्मुख गराई आत्मनिर्भर भएपछि मात्र स्वनिर्णयको आधारमा विवाह गर्न अभिप्रेरित गर्ने ।
- १४.३.४** बालविवाह गर्ने, गराउने, प्रोत्साहन गर्ने, बालविवाहमा सहभागी हुने तथा दाइजो/धनखाने जस्ता प्रचलित हानिकारक प्रथालाई सामाजिक मर्यादा विपरीतको कार्यको रूपमा निरुत्साहन गर्ने सामुदायिक जवाफदेहिताको सुनिश्चितता गर्ने ।
- १४.३.५** बालविवाह, लैङ्गिक विभेद र पितृसत्तात्मक सोचहरूमा परिवर्तन ल्याउनका लागि यस विरुद्धमा सामाजिक सचेतना अभिवृद्धि गर्न धार्मिक संस्था, धर्मगुरुहरू, ज्योतिष, धार्मीझाँक्री लगायत सामाजिक अगुवाहरूको सक्रिय सहभागिता सुनिश्चित गर्ने, उनीहरूसँग अन्तरक्रिया गर्ने र उनीहरूबाट लिखित प्रतिबद्धता लिने (धार्मी, पुरोहित, पुजारी) ।

१४.४ परिवार, बालबलाई र समुदायको परिचालन गर्ने :

- १४.४.१** समुदायमा रहेका विभिन्न अभिभावक समूह, आमा समूह, उपभोक्ता समूह, किशोरी समूह, महिला समूह लगायत समाजिक अगुवाहरूको सहभागितामा बालविवाह विरुद्धको अभियान संचालन गर्ने ।
- १४.४.२** असल अभिभावकत्व सम्बन्धी ज्ञान, सीपको विकास गरी परिवार तथा समुदायमा अन्तरपुस्ता संवादको माध्यमबाट बालविवाह निषेध गर्न प्रोत्साहन गर्ने ।
- १४.४.३** सामाजिक संजालहरूमा धार्मिक व्यक्तित्वहरू, ज्योतिष, पुरोहित, धार्मीझाँक्रीको सहभागिता सुनिश्चित गरी बालविवाहका विरुद्धमा परिचालन गर्ने ।
- १४.४.४** छोरा र छोरी बीचको विभेद लगायत समाजमा रहेका हानिकारक सामाजिक मान्यताहरूलाई निरुत्साहन गरी बालविवाह विरुद्धका विषय स्थानीय विकास तथा सामाजिक मूल्यको विषयको रूपमा स्वीकार गरी बालविवाहमुक्त बडा अभियान संचालन गर्ने ।
- १४.४.५** गुणस्तरीय शिक्षा र रोजगारीका अवसरहरूमा पहुँच वृद्धि गरी बालबालिकाको सशक्तिकरण गर्नुका साथै दाइजो प्रथा, लैङ्गिक हिंसा तथा भेदभाव विरुद्धको सामाजिक प्रवर्द्धन र क्षमतामा अभिवृद्धि गर्ने ।
- १४.४.६** असहाय, अनाथ र जोखिमको अवस्थामा रहेका बालबालिकालाई संरक्षण तथा सहयोग प्रदान गर्ने समुदायमै संरक्षणको प्रभावकारी व्यवस्था गर्ने । गरिबीको अवस्थामा रहेका

तथा बच्चीतिकरणमा परेका बालबालिकाका अभिभावकहरूलाई विभिन्न आर्थिक स्वरोजगारमूलक तालिम, क्षमता अभिवृद्धि, आर्थिक सहयोग प्रदान गरी सक्षम बनाउने ।

१४.४.७ दाढ्हो लेनदेन नगर्ने तथा बालविवाह नगर्ने, नगराउने अनुकरणीय व्यक्ति, परिवार र समुदायलाई सामाजिक रूपमा सम्मान गर्ने प्रोत्साहन गर्ने ।

१४.४.८ बालविवाह विरुद्ध समाजमा भएका असल अभ्यासहरूलाई विभिन्न सञ्चार माध्यम र संजाल मार्फत प्रसारण गरी बालविवाह अन्त्यको अभियानलाई सशक्त बनाउने ।

१४.५ बालकलव, किशोरी समूह, युवा समूह र बालसंरक्षण संयन्त्रहरूको विकास र परिचालन :

१४.५.१ प्रत्येक विद्यालय, समुदाय, टोलमा बालक्लब गठन गरी उनीहरूको बालविवाह विरुद्ध क्षमता विकास गर्ने, वडास्तरमा वडा बालसंजाल संयन्त्रको विकास गर्ने । बालक्लब तथा बालसंजाललाई नियमानुसार स्थानीय तहमा दर्ता गरी, विधान र प्रमाण पत्र लगायतका कानूनी पहिचान प्रदान गर्ने ।

१४.५.२ प्रत्येक विद्यालय, समुदाय र टोलमा किशोरी तथा युवा समूह गठन गरी उनीहरूको क्षमता विकास गर्ने, वडास्तरमा वडा संयन्त्रीय किशोरी संजाल गठन गरी संयन्त्रको विकास गर्ने साथै नियमानुसार स्थानीय तहमा दर्ता गरी, विधान र प्रमाण पत्र लगायत कानूनी पहिचान प्रदान गर्ने ।

१४.५.३ प्रत्येक समुदाय/टोलमा बालविवाह निगरानी समूह गठन गरी उनीहरूको क्षमता विकास गर्ने, वडास्तरमा वडा बालसंरक्षण समिति गठन गर्ने । बालविवाहका साथै बालबालिका माथि हुने हानिकारक कामहरू विरुद्ध बालसंरक्षण समितिलाई सक्रिय बनाउने ।

१४.५.४ बालकलव, किशोरी समूह, युवा समूह र बालसंरक्षण संयन्त्रहरूकाको सूचना प्रविधिको पहुँच तथा पहिचानमा वृद्धि गर्ने, बालविवाह हुने सूचना प्राप्त भएमा सम्बन्धित सरोकारवाला समक्ष सूचना पुऱ्याउने र बालविवाह अन्त्यका लागि कानूनी पहल समेत गर्ने ।

१४.५.५ बालविवाह अन्त्यका लागि परिवार, समुदाय, बालबालिका, बालक्लब, किशोरी/बहिनी समूह, बालसंरक्षण समिति र वडासमितिको सहभागितामा आचारसंहिता निर्माण गरी लागू गर्ने तथा गराउने ।

१४.६ सेवा प्रवाह :

१४.६.१ बालविवाहको जोखिममा रहेका विशेषगरी सीमान्तकृत तथा विपन्न समुदायका बालिका र विवाहित बालिका तथा महिलाका लागि सुरक्षित र गुणस्तरीय औपचारिक र अनौपचारिक शिक्षा तथा आयआर्जनका अवसरहरू सुनिश्चित गर्ने ।

१४.६.२ किशोरकिशोरीमैत्री यौन तथा प्रजनन स्वास्थ्य सम्बन्धी जानकारी तथा सेवा, गर्भनिरोधक साधन, गर्भवती, प्रश्वव तथा सुत्केरी सेवा, सुरक्षित गर्भपतन, यौनजन्य रोग, एचआईबी लगायत विभिन्न रोगहरूको रोकथाम तथा उपचार सम्बन्धी सेवामा विवाहित तथा बालविवाहको जोखिममा रहेका अविवाहित बालबालिकाको पहुँच सुनिश्चित गर्ने ।

१४.६.३ बालविवाह, मानव बेचविखन तथा ओसारपसार, लैङ्गिक हिंसाको जोखिममा रहेका र विवाह भएका बालिकाहरूमाथि आउन सक्ने जोखिमको पहिचान गरी शिक्षा, स्वास्थ्य र कानूनी सेवाको प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्ने ।

- १४.६.४** सेवा प्रदायकहरूको जवाफदेहिता र क्षमता अभिवृद्धि गरी आवश्यकताअनुसार तत्कालै र गुणस्तरीय सेवा प्रवाहका लागि समन्वय र प्रेषण प्रणाली विकास गर्ने ।
- १४.६.५** पारिवारिक र सामाजिक सहयोग सुनिश्चित गर्दै सम्मानजनक जीवनयापन गर्ने वातावरण तयार गरी अविवाहित वा विवाहित बालिकालाई जीवनोपयोगी सीप, आयआर्जन सम्बन्धी ज्ञानसीप र निशुल्क मनोसामाजिक विमर्श र कानूनी परामर्श सेवाको सुनिश्चितता गर्ने ।
- १४.६.६** बालविवाह तथा लैङ्गिक हिंसाको जोखिममा रहेका बालिकाहरूको पहिचान र अवस्थाको अनुगमन गरी उपयुक्त सेवाका लागि पहल गर्ने ।
- १४.६.७** स्थानीय तह तथा बडास्तरमा कार्यरत सरकारी तथा गैरसरकारी निकायहरूका कार्यकमहरूमा बालविवाह विरुद्धका कार्यकमहरूलाई प्राथमिकताका साथ समावेश गर्ने व्यवस्थाको सुनिश्चितता गर्ने ।
- १४.६.८** स्थानीय निकायमा बालविवाह सम्बन्धी जानकारी अध्यावधिक राख्न व्यवस्थापन सूचना प्रणालीको स्थापना र सुदृढीकरण गर्ने ।
- १४.६.९** पञ्जीकरणको महत्वका बारेमा परिवार र समुदायमा सचेतना अभिवृद्धि र सेवा सुनिश्चितताका लागि सामुदायिक संघसंस्था तथा समूहहरूको क्षमता अभिवृद्धि गरी जन्म, मृत्यु, विवाह एवं बसाई सराई र सम्बन्ध बिच्छेदको कुरालाई बडा कार्यालयमा दर्ता गर्ने प्रक्रियालाई जोड दिने ।
- १४.६.१०** बैवाहिक सम्बन्धलाई निरन्तरता दिन नचाहने बालिकाहरूको सम्मानजनक जीवनयापनको लागि पारिवारिक तथा सामाजिक वातावरणको सृजना गर्ने र आवश्यकता अनुसार आश्रयस्थल, कानूनी सेवा, मनोसामाजिक विमर्श, व्यावसायिक तालिम, आर्थिक सशक्तिकरणका अवसरहरू लगायत आवश्यक सहयोग र संरक्षणको सुनिश्चितता गर्ने ।
- १४.६.११** बालविवाह सम्बन्धी कानून कार्यान्वयन गर्ने स्थानीय अधिकारी, न्यायिक र अर्धन्यायिक निकाय लगायत अन्य सरोकारवाला निकायहरूको समन्वय गर्ने ।
- १४.६.१२** विवाहको कानूनी उमेर, सोको उल्लंघन गरेमा हुने सजांय तथा बालविवाह विरुद्ध उपलब्ध हुने कानूनी संरक्षणको व्यवस्था सम्बन्धी जनचेतना जगाउन प्रचारप्रसार गर्ने ।
- १४.६.१३** कानूनी उपचार लिन चाहने बालबालिकाहरूले सामना गर्नु परिरहेको कानूनी तथा सामाजिक कठिनाईहरू पहिचान गरी सो निर्मूल गर्न आवश्यक पहल गर्ने ।

१५. बालविवाह मुक्त क्षेत्र घोषणा प्रतिक्रियाका तहगत खुट्किलाहरू :

- १५.१** बालविवाह अन्त्यका लागि बनेको स्थानीय रणनीतिको अवधारणा, उद्देश्य, लक्ष्य, कार्यान्वयन र विभिन्न पक्षहरूको भूमिका तथा सहयोग सम्बन्धी अभिमुखिकरण र छलफल ।
- १५.२** सरोकारवाला पक्षहरूबाट बालविवाह अन्त्यका लागि एकजुट भएर लाग्ने प्रतिबद्धता घोषणा ।
- १५.३** स्थानीयस्तरमा बालसंरक्षण तथा बालविवाह न्युनिकरणका लागि संयन्त्रहरू विस्तार, सबलीकरण र परिचालन ।
- १५.४** बालविवाह न्युनिकरणका लागि आवधिक तथा वार्षिक योजना/कार्ययोजना तर्जुमा तथा कार्यान्वयन ।
- १५.५** बालकल्व, किशोरी वा बहिनी समूह र बालसंरक्षण समितिहरूको अगुवाईमा बालविवाह विरुद्धका व्यापक अभियानहरू संचालन ।

- १५.६ बालविवाह अन्त्यका लागि ऐक्यवद्धता, व्यवहारिक सचेतना र सहयोगका लागि हस्ताक्षर संकलन अभियान (Signature Campaign) संचालन ।
- १५.७ अनुगमन, समीक्षा, मूल्याङ्कन र बालविवाह सम्बन्धी स्थिति पत्र (Status Paper) तर्जुमा र सार्वजनिकीकरण ।
- १५.८ बालक्लव र किशोरी/बहिनी समूहको अगुवाईमा बालविवाह मुक्त विद्यालय घोषणा ।
- १५.९ बालविवाह मुक्त गाउँ, वडा र गाउँपालिका घोषणा र यसको निरन्तरता ।

१६. बालविवाह मुक्त क्षेत्र घोषणाका सूचकहरू :

- १६.१ यो रणनीति लागू भए पश्चात बालविवाह मुक्त क्षेत्र घोषणा गर्ने वर्षमा १८ वर्ष भन्दा मुनिका बालविवाहको संख्या शुन्य अवस्थामा रहेको हुनु पर्ने ।
- १६.२ १८ वर्षदेखि २० वर्ष उमेरका बालविवाहको संख्यामा ९० प्रतिशतले कमी आएको र मागी विवाहको संख्या शुन्य रहेको हुनु पर्ने ।
- १६.३ कक्षा ५ भन्दा माथिका सम्पूर्ण विद्यालयहरूमा बाल अधिकार तथा बाल संरक्षणका सर्वालहरूमा सक्रिय रूपमा वकालत गर्दै आएका बालक्लबहरूले वार्षिक योजना बनाई अतिरिक्त क्रियाकलापहरूको आयोजना गर्दै गरेको ।
- १६.४ प्रत्येक समुदायहरूमा बालविवाह निगरानी समूहहरूको स्थापना भई सक्रिय (सम्भावित घटना पहिचान, पैरवी, रोकनको लागि परामर्श र घटना घटिहालेको अवस्थामा उजुरी) रूपमा काम गर्दै आएका हुनु पर्ने ।
- १६.५ प्रत्येक वडाको सार्वजनिक ठाउँमा बालविवाह विरुद्धका सचेतनामूलक होडिड बोर्डहरू राखिएको हुनु पर्ने छ ।
- १६.६ जुनसुकै उमेर र जुनसुकै किसिमका विवाहहरू गर्दा सम्बन्धित व्यक्ति वा निजको परिवारले नजिकको बालक्लब वा बाल संरक्षण समितिबाट स्वीकृति वा सिफारिस लिने गरेको ।
- १६.७ नजिकको स्वास्थ्य संस्थाको तथ्यांक अनुसार २० वर्ष उमेर नपुग्दै बच्चा जन्माउने आमाहरूको संख्या शून्य रहको हुनु पर्ने ।
- १६.८ स्थानीय सरकार (गाउँपालिका वा वडा कार्यालयहरू) ले वार्षिक रूपमा बालविवाह न्यूनिकरण शिर्षकमा बजेट विनियोजन गरी नियमित रूपमा कार्यक्रम गर्दै गरेको हुनुपर्ने ।
- १६.९ कक्षा ५ देखि माथिका विद्यालयहरूले बाल अधिकार तथा बाल संरक्षणका निमित्त वार्षिक कार्ययोजनामा बालविवाहलाई केन्द्रविन्दुमा राखी विविध किसिमका अतिरिक्त नक्कियाकलापहरू संचालन गर्दै गरेको हुनु पर्ने छ ।
- १६.१० कक्षा ५ भन्दा माथिका सम्पूर्ण विद्यालयहरूमा एक-एक ओटा बहिनी वा किशोरी समूह गठन भई नियमित रूपमा विद्यालय तथा समुदायस्तरमा बालविवाह विरुद्ध सचेतनामूलक क्रियाकलापहरू संचालन गर्दै गरेको हुनु पर्ने ।
- १६.११ समुदाय, वडा तथा गाउँपालिकामा रहेका बाल संरक्षण सम्बन्धी सम्पूर्ण संयन्त्रहरू बालविवाह न्यूनिकरणमा क्रियाशिल भएको हुनु पर्ने ।

नोट:- माथि उल्लेखित सूचकहरू मध्ये १० प्रतिशत सूचकहरू प्राप्त गरेको अवस्थामा बालविवाह मुक्त वडा/गाउँपालिका घोषणा गर्न सकिने छ ।

१७. मुख्य क्रियाकलापहरू तथा कार्यान्वयनको योजना :

क्र.सं.	मुख्य क्रियाकलापहरू	कार्यान्वयन वर्ष					कार्यान्वय गर्ने निकाय	सहयोगी निकाय	आवश्यक बजेट
		२०७६	२०७७	२०७८	२०७९	२०८०			
उद्देश्य: १. सँग सम्बन्धित क्रियाकलापहरू									
१	बाल क्लब, बालसंजाल, गठन तथा पुर्नगठन (समुदाय, टोल, विद्यालय, वडास्तरमा)	✓	✓	✓	✓	✓	विद्यालय, समुदाय, बालसंरक्षण समिति	वडा कार्यालय र साफेदार संस्थाहरू	१३०,०००
२	बाल संरक्षण समितिको गठन तथा पुर्नगठन र सबलीकरण (समुदाय, विद्यालय वडा तथा गाउँपालिका स्तरमा)	✓	✓	✓	✓	✓	गाउँपालिका वडा कार्यालय	गापा, वडा कार्यालय र साफेदार संस्थाहरू	१२०,०००
३	किशोरी समूह गठन तथा पुर्नगठन (विद्यालय, टोल र वडास्तरीय)	✓	✓	✓	✓	✓	गाउँपालिका वडा कार्यालय	वडा कार्यालय र साफेदार संस्थाहरू	६०,०००
४	बालबिवाह विरुद्ध निगरानी समूह गठन, (समुदाय, टोल र वडास्तरीय)	✓	✓	✓	✓	✓	गाउँपालिका कार्यालय	गापा, वडा कार्यालय र साफेदार संस्थाहरू	६०,०००
५	युवाकलब गठन तथा परिचालन	✓	✓	✓	✓	✓	गाउँपालिका वडा कार्यालय	वडा कार्यालय र साफेदार संस्थाहरू	१००,०००
६	आमासमूह, स्वास्थ्य सवयमसेविका समूह, अभिभावक समूह गठन तथा परिचलन	✓	✓	✓	✓	✓	गाउँपालिपालिका वडा कार्यालय	गापा, वडा कार्यालय र साफेदार संस्थाहरू	१२०,०००
७	वडास्तरीय बालसंरक्षण नीतिको तर्जुमा गरी कार्यान्वयन गर्ने गराउने	✓	✓	✓	✓	✓	गाउँपालिका वडा कार्यालय	गापा, वडा कार्यालय र साफेदार संस्थाहरू	१३०,०००
उद्देश्य: २. सँग सम्बन्धीत क्रियाकलापहरू									

१.	अन्तर्रकिया कार्यक्रम (बालकलब, अभिभावक, किशोरी समूह, अन्य सरोकारवालाहरु)	✓	✓	✓	✓	✓	वडा कार्यालय र संस्थाहरु	गापा, वडा कार्यालय र साफेदार संस्थाहरु	१५०,०००
२.	समुदाय छलफल तथा प्रतिबद्धता संकलन कार्यक्रम	✓	✓	✓	✓	✓	वडा कार्यालय र संस्थाहरु	गापा, वडा कार्यालय र साफेदार संस्थाहरु	१५०,०००
३.	आवधिक प्रगति समिक्षा बैठक (त्रैमासिक)	✓	✓	✓	✓	✓	वडा कार्यालय र संस्थाहरु	गापा, वडा कार्यालय र साफेदार संस्थाहरु	१००,०००
४.	बाल अधिकार, बाल संरक्षण तथा बाल विवाह सम्बन्ध सरोकारवालाहरुलाई तालिम	✓	✓	✓	✓	✓	वडा कार्यालय र संस्थाहरु	गापा, वडा कार्यालय र साफेदार संस्थाहरु	२००,०००
५.	समुदाय, टोल र वडास्तरीय योजना तर्जुमा प्रक्रियामा बालबालिका, किशोरकिशोरी, आमासमूह, बालसंरक्षण समितिहरुको सहभागिता गरी बाल केन्द्रित योजना पहिचान एवं समावेश गर्ने	✓	✓	✓	✓	✓	बालकलब, किशोरीसमूह, बालसंरक्षण समिति	गापा, वडा कार्यालय र साफेदार संस्थाहरु	२००,०००
६.	मुद्रामा आधारित अतिरिक्त क्रियाकलाप विद्यालय तथा समुदायस्तरमा	✓	✓	✓	✓	✓	विद्यालय, बालकलब	गापा, वडा कार्यालय र साफेदार संस्थाहरु	१००,०००
७.	सडक नाटक, साँस्कृतिक कार्यक्रम र च्याली संचालन	✓	✓	✓	✓	✓	बालकलब, बाल संरक्षण समिति, किशोरी समूह	गापा, वडा कार्यालय र साफेदार संस्थाहरु	१५०,०००
८.	बिहावारी २० वर्ष पारी अभियान संचालन	✓	✓	✓	✓	✓	किशोरी समूह, बालकलब, विद्यालय	गापा, वडा कार्यालय र साफेदार संस्थाहरु	१६०,०००
९.	बालविवाहविरुद्ध, पोस्टर पम्पलेट, होडिड बोर्ड र भित्तेलेखन	✓	✓	✓	✓	✓	वडा कार्यालय र संस्थाहरु	गापा, वडा कार्यालय र साफेदार संस्थाहरु	३५०,०००

१०.	वैद्यानिक तथा सचेतनामूलक सन्देश प्रकाशन तथा प्रशारण (एफ.एम.रेडियो जिगंग) कार्यक्रम	√	√	√	√	√	वडा कार्यालय र संस्थाहरु	गापा, वडा कार्यालय र साफेदार संस्थाहरु	२००,०००
-----	--	---	---	---	---	---	--------------------------	--	---------

उद्देश्य ३: सँग सम्बन्धित क्रियाकलापहरु

१.	बाल अधिकार, बेचबिखन, बालविवाह र बाल यैन दूर्व्ववहार सम्बन्ध समुदायमा तालिम	√	√	√	√	√	वडा कार्यालय र संस्थाहरु	गापा, वडा कार्यालय र साफेदार संस्थाहरु	१५१,१५०
२.	बाल अधिकार सुनिश्चित र निर्णय प्रक्रियामा बाल सहभागिता बढ़ाविका लागि स्थानियस्तरका सँगसंस्थाहरुलाई अभिमुखीकरण कार्यक्रम	√	√	√	√	√	वडा कार्यालय र संस्थाहरु	गापा, वडा कार्यालय र साफेदार संस्थाहरु	२,४३,५५०
३.	बाल क्लबका सदस्यहरुलाई बाल अधिकार, बाल संरक्षण तथा बालमैत्री स्थानिय शासन सम्बन्ध तालिम	√	√	√	√	√	वडा कार्यालय र संस्थाहरु	गापा, वडा कार्यालय र साफेदार संस्थाहरु	१४६,४७५
४.	बाल क्लबका सदस्यहरुलाई नेतृत्व विकास सम्बन्ध तालिम	√	√	√	√	√	वडा कार्यालय र संस्थाहरु	गापा, वडा कार्यालय र साफेदार संस्थाहरु	१७०,९५०
५.	अभिमुखीकरण कार्यक्रम (बालक्लब, किशोरी समूह, आमा समूह, अभिभावकहरु)	√	√	√	√	√	संस्थाहरु	गापा, वडा कार्यालय र साफेदार संस्थाहरु	१,००,०००
६.	किशोरकिशोरी सचेतिकरण कार्यक्रम	√	√	√	√	√	वडा कार्यालय र संस्थाहरु	गापा, वडा कार्यालय र साफेदार संस्थाहरु	११०,०००
७.	मुद्दामा आधारित अतिरिक्त क्रियाकलाप विद्यालय तथा समुदायस्तरमा	√	√	√	√	√	विद्यालय, बालक्लब	गापा, वडा कार्यालय र साफेदार संस्थाहरु	१५०,०००

८.	पुरोहित, धार्मीकाँकी, मुखिया, अगुवाहरुलाई बालविवाह विरुद्ध अभिभुखीकरण एवं परिचालन	✓	✓	✓	✓	✓	वडा समिति, अभिभावकहरु	गापा, वडा कार्यालय र साफेदार संस्थाहरु	५०,०००
९.	जीवन उपयोगी सीप तथा आत्मरक्षा सम्बन्धि बालबालिकाहरुलाई तालिम	✓	✓	✓	✓	✓	वडा कार्यालय र संस्थाहरु	गापा, वडा कार्यालय र साफेदार संस्थाहरु	१६७,३२०
१०.	विद्यार्थीहरुलाई बालअधिकार महासन्धी सम्बन्धि सचेतिकरण कार्यक्रम	✓	✓	✓	✓	✓	वडा कार्यालय, विद्यालयहरु र संस्थाहरु	गापा, वडा कार्यालय र साफेदार संस्थाहरु	१४९,५००
११.	विपद् जोखिम न्युनिकरण सम्बन्धि बाल क्लबलाई तालिम	✓	✓	✓	✓	✓	वडा कार्यालय, विद्यालयहरु र संस्थाहरु	गापा, वडा कार्यालय र साफेदार संस्थाहरु	१७५,३५०
१२.	राजनैतिक दलका वडास्तरीय प्रमुख तथा प्रतिनिधिहरुसँग नीतिगत वहस एवं बालविवाह विरुद्ध प्रतिवद्धता	✓	✓	✓	✓	✓	वडा कार्यालय, विद्यालयहरु र संस्थाहरु	गापा, वडा कार्यालय र साफेदार संस्थाहरु	८०,०००

उद्देश्य: ४ र ५ संग सम्बन्धीत क्रियाकलापहरु

१.	बालविवाह विरुद्धका घटनाहरु न्यायिक निकाय तथा प्रहरी, वडा कार्यालयहरुमा उजुरीको सहज पहुँच सुनिश्चित गर्ने ।	✓	✓	✓	✓	✓	संस्थाहरु, बालक्ल व, बालसंरक्षण समिति	गापा, वडा कार्यालय र साफेदार संस्थाहरु प्रहरी कार्यालय	६०,०००
२.	विभिन्न सरकारी तथा गैरसरकारी निकायसँग सम्बन्धि विस्तार तथा सिफारिस संयन्त्रको विकास गर्ने	✓	✓	✓	✓	✓	वडा कार्यालय	गापा, वडा कार्यालय र साफेदार संस्थाहरु	५०,०००
३.	बालमैत्री स्थानिय तह सम्बन्धी अभिभुखीकरण कार्यक्रम संचालन गर्ने तथा बालमैत्री वडा निमार्णका लागि योजना तर्जुमा गर्ने	✓	✓	✓	✓	✓	वडा कार्यालय	गापा, वडा कार्यालय र साफेदार संस्थाहरु	७०,०००

४.	बालबालिका माथि हुने हरेक खाले भेदभाव, शोषण, कुटपिट, हिंसा, दुर्व्यवहारबाट बालबालिकाले आफूलाई सुरक्षित राख्ने विषयमा तालिम तथा अन्तर्क्रिया संचालन गर्ने । बालहेल्पलाईन १०९८, जिप्रका १००, र महिला बालबालिका सेवा केन्द्र १०४ बारे जानकारी	✓	✓	✓	✓	✓	बालसंरक्षण समिति	गापा, वडा कार्यालय र साफेदार संस्थाहरु	१५०,०००
५.	सरकारी तथा गैरसरकारी निकायको सहभागितामा सेवासुविधा बारे जोखिममा परेका बालबालिका र अभिभावकसँग छलफल गर्ने	✓	✓	✓	✓	✓	वडा कार्यालय	गापा, वडा कार्यालय र साफेदार संस्थाहरु	१००,०००
६.	बालबालिका विरुद्धका घटनाहरूमा घटना अध्ययन गर्ने (Case Study)	✓	✓	✓	✓	✓	संस्थाहरु, बालक्लब, बालसंरक्षण समिति	गापा, वडा कार्यालय र साफेदार संस्थाहरु	५०,०००
७.	घटनाहरूको सुचिकरण गर्ने	✓	✓	✓	✓	✓	संस्थाहरु, बालक्लब, बालसंरक्षण समिति	गापा, वडा कार्यालय र साफेदार संस्थाहरु	३०,०००
८.	मनोसामाजिक सेवा प्रदान गर्ने	✓	✓	✓	✓	✓	संस्थाहरु, बालक्लब, बालसंरक्षण समिति	गापा, वडा कार्यालय र साफेदार संस्थाहरु	५०,०००

९.	आकस्मीक बालकोषको संचालन कार्यविधि बनाई बालकोष स्थापना गर्ने	✓	✓	✓	✓	✓	बडा समिति	गापा, वडा कार्यालय र साफेदार संस्थाहरु	५००,०००
१०.	बिपन्न तथा कमजोर आर्थिक अवस्था भएका घरपरिवारलाई आर्थिक तथा जिविकोपार्जन सम्बन्धि सहयोग	✓	✓	✓	✓	✓	बडा कार्यालय र संस्थाहरु	गाउँपालिका र वडा कार्यालय	२५०,०००
११.	किशोरीहरूलाई जिवन उपयोगि सिप तथा तालिम	✓	✓	✓	✓	✓	बडा कार्यालय र संस्थाहरु	गाउँपालिका र वडा कार्यालय	१००,०००
१२.	अनाथ बालबालिकाहरूलाई शैक्षिक तथा आर्थिक सहयोग	✓	✓	✓	✓	✓	बडा कार्यालय र संस्थाहरु	गाउँपालिका र वडा कार्यालय	१००,०००

उद्देश्य: ६ संग सम्बन्धीत क्रियाकलापहरु

१.	समन्वय वैठक संचालन गर्ने	✓	✓	✓	✓	✓	बडा कार्यालय	बडा कार्यालय	४५०००
२.	सेवा प्रदायकहरुको पहिचान गरी स्रोत पहिचान गरी परिचालन गर्ने	✓	✓	✓	✓	✓	बडा कार्यालय	बडा कार्यालय	५०,०००
३.	तालिम, अन्तर्क्रिया तथा अभिमुखिकरण कार्यक्रम संचालन गर्ने	✓	✓	✓	✓	✓	बडा कार्यालय	बडा कार्यालय	१००,०००
४.	बडा समिति, बालकलब, बालसंरक्षण समिति, शिक्षक, अभिभावकहरुको सहभागितामा संयुक्त अनुगमन समितिको सहभागिता अनुगमन कार्य संचालन गर्ने	✓	✓	✓	✓	✓	बडा कार्यालय	बडा कार्यालय र साफेदार संस्थाहरु	१४५,०००
५.	नगरपालिका तथा बडा समितिले संयुक्त अनुगमन गर्ने	✓	✓	✓	✓	✓	बडा कार्यालय	बडा कार्यालय	१६०,०००
६.	संचालित कार्यक्रमको आवधिक तथा मध्यावधिक मुल्याकांन गर्ने	✓	✓	✓	✓	✓	न.पा. बडा कार्यालय	बडा कार्यालय	१७०,०००

१८. बजेट अनुमान :

यस पञ्चवर्षीय रणनीतिक योजनाको लागि निम्नानुसार बजेट अनुमान गरिएको छ ।

उद्देश्य	क्रियाकलाप	प्रथम वर्ष	दोश्रो वर्ष	तेश्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाचौ वर्ष	जम्मा बजेट	कैफियत
१	उद्देश्य नं. एक सँग सम्बन्धित क्रियाकलापहरु	२१६,०००	१४४,०००	१४४,०००	१०८,०००	१०८,०००	७२००००	
२	उद्देश्य नं. दुइ सँग सम्बन्धित क्रियाकलापहरु	२६४,०००	४४०,०००	३५२,०००	३५२,०००	३५२,०००	१७६००००	
३	उद्देश्य नं. तीनसँग सम्बन्धित क्रियाकलापहरु	३३३,०००	३३३,०००	३३३,०००	३३३,०००	३३२,२९५	१६६४२९५	
४	उद्देश्य नं. चार र पाँच सँग सम्बन्धित क्रियाकलापहरु	२२६,५००	३०२,०००	३०२,०००	३०२,०००	३७७,५००	१५१००००	
७	उद्देश्य नं.छ सँग सम्बन्धित क्रियाकलापहरु	१३४,०००	१३४,०००	१३४,०००	१३४,०००	१३४,०००	६७०,०००	
कुल जम्मा		११७३५००	१३५३०००	१२६५०००	१२२९०००	१३०३७९५	६३२४२९५	

१९. स्रोत त्यवस्थापन :

यस रणनीतिक योजनामा समावेश भएका कार्य सम्पन्न गर्नका लागि देहायअनुसार कार्यनीतिहरु अवलम्बन गरिनेछ :

- १९.१** वडा कार्यालय, गाउँपालिका, सामाजिक संघसंस्थाहरूसँग विद्यमान सेवा तथा स्रोतहरूको सदुपयोग र प्रभावकारी परिचालनका निम्नि आवश्यक समन्वय, सहकार्य तथा अनुगमन कार्यलाई प्रभावकारी बनाइनेछ । वडा समिति, गाउँपालिका संचालित बालबालिका लक्षित कार्यक्रम यसै अन्तर्गत समावेस रहनेछन् ।
- १९.२** यस रणनीतिक योजनाको विभिन्न सवाल तथा कार्यक्रममा केन्द्रीत रही आफ्नो कार्यक्षेत्र भित्र पर्ने क्रियाकलापहरु स्वयं संचालन गर्न प्रेरित गर्ने गरी सरकारी कार्यालय एवम् स्थानीय तह, गैरसरकारी संस्थालाई आवश्यक प्राविधिक तथा आर्थिक सहयोग प्रदान गर्नका लागि स्थानीय, राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय गैर सरकारी सामाजिक संस्थाहरूलाई प्रोत्साहन गरिनेछ । यसको लागि वडा समिति तथा गाउँपालिकाले समन्वय र सहकार्यका लागि उपयुक्त वातावरण सृजना गरी यस रणनीतिक योजनाको लागि आवश्यक बजेट खर्च

जुटाईनेछ । वडास्तरमा वडा बाल संरक्षण समिति, समुदायस्तरको बाल संरक्षण समिति, बालबलब, किशोरी समूह, गैससको सहकार्यमा स्रोत परिचालन गरिनेछ ।

२०. समन्वय, अनुगमन तथा मूल्याङ्कन :

वडा समितिले सरोकारवाला सरकारी निकाय, स्थानीय तह, बालबलब, किशोरी/बहिनी समूह, बालसंरक्षण समिति, गैर सरकारी संघसंस्था, अभिभावक, विद्यालय र बालबालिका लागयत सरोकारवाला निकायसँग यस रणनीतिको कार्यान्वयनका लागि समन्वय र सहकार्य गर्नेछ ।

यस रणनीतिक योजनाको व्यावहारिक कार्यान्वयन तथा लक्ष्य प्राप्तिको लागि सरोकारवालाहरू तथा लक्षित समूहहरूको प्रत्यक्ष संलग्नतामा सहभागितामूलक अनुगमन परिपाटी विकास गरी व्यवहारमा ल्याईनेछ । यसका लागि स्थलगत अवलोकन तथा आवधिक समीक्षा बैठकहरू सञ्चालन गरिनेछन् । रणनीतिक योजनाको मूल्यांकनको लागि सरोकारवालाहरू, गाउँपालिका तथा वडा समितिले स्थलगत अध्ययन अवलोकन र आवश्यकताअनुसार मूल्यांकन कार्यशालाको संचालन गरी मध्यावधि मूल्यांकन गरिनेछ । मूल्यांकनको आधारमा प्राप्त सुझावको आधारमा योजनामा समसामयिक परिवर्तन गरी व्यवहारमा ल्याईनेछ ।

२१. रणनीति कार्यान्वयनका लागि सम्बन्धित निकायको भूमिका :

क्र. स.	सम्बन्धित निकाय	भूमिका
१	गाउँपालिका	<p>बालविवाह अन्त्य गर्नका लागि स्थानीय र राष्ट्रिय रणनीतिबीच समाजस्यता कायम गरी कार्यान्वयन गर्ने ।</p> <p>रणनीतिका आधारमा कार्ययोजना तयार गर्ने र प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्ने गराउने सम्बन्धित निकायहरू बीच समन्वय गरी गाउँपालिका भित्र बालविवाह विरुद्धका कार्यक्रमहरू एकीकृत रूपमा संचालनमा मद्दत पुऱ्याउने ।</p> <p>बालविवाह विरुद्धको अभियानका लागि विभिन्न सरोकारवालाहरू बीच प्रभावकारी समन्वय, सहयोग र पैरवी गर्ने लगायत प्राविधिक तथा वित्तीय साधन स्रोतको प्राप्ति र प्रभावकारी विनियोजनको व्यवस्थापन गर्ने ।</p> <p>बालमैत्री वडा तथा गाउँपालिका स्थापना र विकासका लागि आवश्यक आर्थिक, भौतिक तथा नीतिगत व्यवस्था मिलाउने ।</p> <p>बालबालिका सम्बन्धी कार्यक्रमहरूलाई विकेन्द्रित रूपमा बाँडफाँड गरी बालमैत्री वडा स्थापनामा सहयोग गर्ने ।</p> <p>बालविवाहको जोखिममा परेका वा पहिल्यै बालविवाहमा परेका बालिका र बालकको संरक्षण र विकासका लागि विद्यमान नीतिको कार्यान्वयन गर्ने गराउने ।</p> <p>असहाय, अनाथ, अतिअशक्त, एवम, श्रममा रहेका बालबालिकाको तथ्याङ्क संकलन गरी प्रोफाइल तयार गर्ने ।</p> <p>बालविवाह नगर्ने, नगराउने अनुकरणीय व्यक्ति, परिवार, समूह र समुदायलाई सामाजिक रूपमा सम्मान गर्ने प्रोत्साहन गर्ने ।</p>

क्र. सं.	सम्बन्धित निकाय	भूमिका
		बालविवाह विरुद्धका कार्यक्रमहरूको प्रभावकारिता तथा असरका बारेमा नियमित अध्ययन, अनुगमन तथा मूल्यांकन गरी आवश्यक सुझाव, सल्लाह प्रदान गर्ने ।
२	वडा कार्यालय	<p>रणनीतिका आधारमा वडास्तरीय कार्ययोजना तयार गरी प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन गर्ने गराउने ।</p> <p>संघसंस्थाहरूको समन्वयमा बालविवाह अन्त्यका लागि वडा, विद्वालय तथा समुदायस्तरमा बालसंरक्षण संयन्त्रहरूको स्थापना, सबलीकरण र परिचालन गर्ने ।</p> <p>बालविवाह न्युनिकरणका लागि विभिन्न सृजनात्मक अभ्यासहरू अपनाउने ।</p> <p>बालविवाह विरुद्धको अभियान संचालन गर्न विभिन्न सरोकारवालाहरू बीच प्रभावकारी समन्वय, सहयोग र पैरवी लगायत आर्थिक तथा प्राविधिक सहयोगको व्यवस्था गर्ने ।</p> <p>वडालाई बालविवाह मुक्त बनाउन समन्वय, सहकार्य गर्ने र विविध कार्यक्रम संचालन गर्ने ।</p> <p>बालविवाहको जोखिममा परेका वा पहिल्यै विवाह भैसकेका बालिका र बालकको संरक्षण र विकासका लागि विद्यमान नीतिको कार्यान्वयनमा जोड दिने ।</p> <p>बालविवाह गराउने परिवारलाई सेवा सुविधाबाट केही समय बच्चत गराउने ।</p> <p>वडास्तरीय नीति, रणनीति, योजना, कार्यक्रम तर्जुमा गरी प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन गर्ने ।</p> <p>बडालाई बालमैत्री बनाउनमा आवश्यक कार्यक्रमहरू तर्जुमा गरी प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन गर्ने ।</p> <p>बाल संरक्षण सम्बन्धी वडास्तरीय कार्यको अनुगमन तथा मूल्यांकन गरी वडा कार्य समितिमा प्रतिवेदन पेश गर्ने ।</p> <p>वडास्तरीय बालबालिकाको स्थिति प्रतिवेदन वार्षिक रूपमा तयार पारी प्रकाशन गर्ने ।</p> <p>बालविवाह बिरुद्ध जनप्रतिनिधि सहित घरदैलो अभियान संचालन गर्ने ।</p> <p>बालबालिका सम्बन्धी सम्पन्न कार्यक्रमको प्रगति विवरण गाउँपालिकालाई पेश गर्ने ।</p> <p>बालविवाह नगर्ने, नगराउने र बालविवाह रोक्नमा अनुकरणीय काम गर्ने व्यक्ति, परिवार, समूह र समुदायलाई सामाजिक रूपमा सम्मान र प्रोत्साहन गर्ने ।</p> <p>बालविवाहको निम्तोलाई अस्वीकार गरी रोक्न पहल गर्ने ।</p> <p>बालविवाह विरुद्धका कार्यक्रमहरूको प्रभावकारीता तथा असरका बारेमा नियमित अध्ययन, अनुगमन तथा मूल्यांकन गरी आवश्यकता अनुसार कार्यशैली तथा ढाँचामा सुधार ल्याउने ।</p>
३	बाल संरक्षण समिति	<p>सम्बन्धित वडामा विशेष हेरचाह र संरक्षणको आवश्यकता भएका बालबालिकाको तथ्याङ्क संकलन गर्ने, अद्यावधिक गर्ने गराउने ।</p> <p>वडामा बालबालिकाका क्षेत्रमा कार्यरत संघसंस्था, बालबलब, मञ्च/समूह, सामुदायिक निकायहरूको फेहरिस्त तयार पार्ने ।</p> <p>विभिन्न निकायहरूसँगको समन्वयमा बालविवाह विरुद्धका कार्यक्रमहरूको तर्जुमा र कार्यान्वयन गर्ने गराउने ।</p>

क्र. स.	सम्बन्धित निकाय	भूमिका
		<p>बालबालिका, परिवार र समुदायमा बालविवाह विरुद्धको चेतना अभिवृद्धि गर्ने । बालविवाहका घटना तथा बालअधिकार हननका सम्बन्धमा आएका उजुरीहरूलाई सम्बन्धित निकायमा सिफारिश गरी पठाउने एवं त्यस्ता उजुरी उपर समन्वयकारी भूमिका निर्वाह गरिदिने । यस्ता घटनाहरूको घटना अध्ययन एवं अध्यावधिक गर्ने ।</p> <p>जोखिममा रहेका बालबालिकाहरूलाई आकस्मिक सहयोगका लागि पहल गर्ने । वडा बाल संरक्षण कोषको स्थापना तथा परिचालन गर्ने ।</p> <p>बालअधिकार, बालसंरक्षण र बालविवाहका विरुद्धमा वकालत गर्ने र वडा तहमा बालसंरक्षणलाई प्रभावकारी बनाई बालविवाह अन्त्यका लागि जुटेर काम गर्ने । बालविवाहको जोखिममा परेका तथा पर्न सक्नेबालबालिकाको संभावित अध्ययन र घटना व्यवस्थापनलाई प्रभावकारी बनाउने ।</p> <p>समुदायमा रहेका बालक्लब, किशोरी/बहिनी समूह, बालविवाह निगरानी समूहहरूको क्षमता अभिवृद्धि गर्ने, कार्ययोजना तयार गर्नको लागि आवश्यक सहयोग गरी उनीहरूको अभिभावकत्वको भूमिका निर्वाह गर्ने ।</p>
४	सञ्चार माध्यम	<p>बालविवाह विरुद्धका कानूनी तथा नीतिगत प्रावधानका बारेमा समुदायस्तरमा संचेतना जगाउने खालका सामग्रीहरूको उत्पादन र प्रसारण तथा प्रकाशन गर्ने । बालविवाहबाट बालबालिकाको जीवनमा पर्ने नकारात्मक असर, विवाहको कानूनी उमेर, कानून उल्लंघन गर्दा हुने सजाँयका विषयका साथै बालविवाहलाई नैतिक मूल्य र मान्यता विरुद्धको रूपमा आम नागरिकमा सचेतना गर्न आम संचारका माध्यमार्फत प्रसारण तथा प्रकाशन गर्ने ।</p> <p>बालविवाह विरुद्ध समाजमा भएका असल अभ्यासहरूलाई विभिन्न सञ्चार माध्यम र सञ्जाल मार्फत प्रसारण गरी बालविवाह अन्त्यको अभियानलाई सशक्त बनाउने बालअधिकार, बालसंरक्षण र बालविवाहका विषयहरूलाई प्राथमिकतामा राखी सञ्चार माध्यमको पहुँचमा ल्याउने ।</p> <p>बालविवाह विरुद्धका विषयमा नियमित लेख तथा रचनाहरू प्रकाशन तथा प्रसारणको व्यवस्था मिलाउने र बाल सहभागिताको अधिकारलाई सुनिश्चित गर्न आवश्यक सहयोग गर्ने ।</p>
५	विद्यालय	<p>सबै बालबालिकाको लागि विद्यालय भर्नाको प्रबन्ध मिलाई नियमित अध्ययनको व्यवस्था मिलाउने ।</p> <p>बालक्लब र किशोरी/बहिनी समूहको गठन, पुनर्गठन, सबलीकरण र परिचालन गर्ने ।</p> <p>बालअधिकारको सुनिश्चितताका लागि बालक्लब र किशोरी/बहिनी समूहहरूको अगुवाईमा विविध किसिमका अतिरिक्त क्रियाकलाप संचालन गर्न लगाउने ।</p> <p>बालबालिकासँग लुकेर बसेका बाल अधिकार हनन लगायतका अन्य समस्याहरूको पहिचान गरी समाधानका लागि सुझाव/उजुरी पेटिकालाई प्रभावकारी रूपमा प्रयोगमा ल्याउने ।</p>

क्र. स.	सम्बन्धित निकाय	भूमिका
		<p>विद्यालयमा नियमित नहुने, शैक्षिक रूपमा कमजोर र बालविवाह तथा बालश्रमको जोखिममा पर्न सक्ने बालबालिकाहरूको पहिचान गरी निजको अभिभावकहरूसँग नियमित छलफल र अन्तरक्रिया मार्फत समस्या समाधान गर्ने ।</p> <p>बालविवाहको जोखिममा परेका बालबालिका, विद्यालय बाहिरका बालबालिका वा पहिले नै बालविवाह भई विभिन्न जोखिममा परेका बालिकाहरूका लागि उपयुक्त शैक्षिक कार्यक्रम तथा परामर्श कक्षाहरू संचालन गर्ने ।</p> <p>बालविवाह विश्वद्वका क्रियाकलापहरूलाई विद्यालयको वार्षिक कार्यपात्रोमा समेटि प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन गर्ने ।</p> <p>बालमैत्री विद्यालयको अवधारणामा आधारित आवश्यक भौतिक पूर्वाधारहरूको निर्माण तथा मर्मत संभार, डेस्क, बैन्च, गुणस्तरीय शिक्षा, खेलकुद तथा मनोरञ्जन, विद्यार्थी र शिक्षकको अनुपात, सम्मानजनक सिकाइको व्यवस्थाका लागि उचित प्रबन्ध मिलाउने ।</p> <p>बालविवाह विश्वद्वका क्रियाकलापलाई प्रभावकारी रूपमा संचालन गरी बालविवाह मुक्त विद्यालय घोषणा गर्ने ।</p> <p>बालविवाहका असर र रोकथाम बारे अतिरिक्त क्रियाकलाप संचालन गर्ने ।</p>
६	स्वास्थ्य संस्था	<p>बालविवाहका कारणले बालिकाको स्वास्थ्यमा पर्न सक्ने शारीरिक तथा स्वास्थ्य समस्याहरू र आउन सक्ने असरका बारेमा समुदाय र विद्यालयस्तरमा जनचेतना जगाउने ।</p> <p>बालविवाहको विश्वद्वमा समुदाय तथा परिवारस्तरमा परामर्शका लागि महिला स्वास्थ्य स्वयंम् सेविकाको क्षमता अभिवृद्धि गरी परिचालन गर्ने ।</p> <p>स्वास्थ्य कार्यक्रमहरूमा आवश्यकतानुसार बालविवाह र कम उमेरमा हुने गर्भधारणलाई निरुत्साहन गर्ने कार्यक्रमहरू समावेश र सञ्चालन गर्ने ।</p> <p>बालविवाहको विश्वद्वको विषय किशोरकिशोरीमैत्री स्वास्थ्य सेवा कार्यक्रमसँग एकीकृत गरी संचालन गर्ने ।</p> <p>स्वास्थ्य केन्द्र र स्वास्थ्य क्लिनिकहरू मार्फत असहाय तथा आर्थिक रूपले विपन्न वर्गका बालबालिकाको लागि निःशुल्क स्वास्थ्य सेवा तथा सुविधाको प्रबन्ध मिलाउने ।</p> <p>बालविवाहको जोखिममा रहेका किशोरकिशोरीहरूको पहिचान गरी उनीहरू र उनीहरूको अभिभावकलाई परामर्श प्रदान गर्न महिला स्वास्थ्य स्यंम् सेविकाहरूलाई परिचालन गर्ने ।</p> <p>किशोरकिशोरीहरूलाई प्रजनन स्वास्थ्यबारे जानकारी प्रदान गर्ने ।</p> <p>बालविवाह र स्वास्थ्य शिक्षा सम्बन्धी विशेष अभियान सञ्चालन गर्ने ।</p>
७	स्थानीय प्रहरी कार्यलय	<p>शान्ति सुरक्षाको प्रत्याभूति गर्ने ।</p> <p>बालबालिकालाई शोषण गर्ने तथा बाल अधिकारको बर्खिलाप गर्नेलाई आवश्यक कानूनी दायराभित्र ल्याई कारवाही गर्ने ।</p> <p>बालविवाहसँग सम्बन्धित विकृति, विसंगतिहरूको अन्त्यका लागि स्थानीय संघ संस्थाहरूसँग मिलेर कार्य गर्ने ।</p> <p>घरेलु हिंसाबाट बालबालिकाको उद्धार गरी जोखिमबाट जोगाउने ।</p>

क्र. स.	सम्बन्धित निकाय	भूमिका
		<p>बालबालिकामाथि भएको अपराध नियन्त्रण एवं अनुसन्धान गर्न वैज्ञानिक विधिहरूको अवलम्बन गरी दोषीलाई सजाँय दिलाउने ।</p> <p>बालविवाह कानूनी अपराध हो भनी समुदायमा सचेतना जागरण गर्ने ।</p> <p>बालविवाह रोकथाम वा निषेध गर्ने राष्ट्रिय कानून तथा स्थानीय स्तरमा तय गरिएका कानूनको कार्यान्वयन गर्न र अन्य सामाजिक कुप्रथाको अन्त्य सहयोग गर्ने ।</p> <p>विद्यमान नीति र कानून अनुसार बालविवाह गर्ने गराउने व्यक्तिहरूलाई कानून बमोजिमको कारवाही गर्ने गराउने व्यवस्था सुनिश्चित गर्ने ।</p> <p>समुदायस्तरमा बालविवाहसँग सम्बन्धित कानूनी प्रक्रिया, उजुरी गर्ने प्रक्रियाका बारेमा सचेतनाका क्रियाकलाप संचालन गर्ने ।</p> <p>विद्यालयस्तरमा किशोरकिशोरीहरूसँग बालविवाह र कानूनी उपचार विषयक अन्तीक्रियाहरू संचालन गर्ने ।</p> <p>सामुदायिक प्रहरीले समुदायमा चेतनामूलक कार्यक्रम संचालन गर्ने ।</p> <p>बालविवाह विरुद्ध र बाल अधिकार हननका विषयमा उजुर गरिएका घटनाहरूमाथि आवश्यक कारवाही प्रक्रिया अगाडि बढाउने ।</p>
८	नागरिक समाज / गैरसरकारी संस्था	<p>बालविवाह अन्त्यका लागि बनेको स्थानीयस्तरको रणनीतिलाई सफल पार्नका लागि बाल संरक्षण सम्बन्ध संयन्त्रहरूको स्थापना, सबलीकरण, क्षमता विकास र परिचालनमा आवश्यक प्राविधिक तथा आर्थिक सहयोग गर्ने ।</p> <p>बालविवाहको अन्त्यका स्थानीय सरकारसँगको सहकार्यमा विविध किसिमका कार्यक्रमको तर्जुमा र कार्यान्वयन गर्ने ।</p> <p>बालविवाह विरुद्ध पैरवी तथा सचेतनामूलक कार्यक्रमहरू संचालन गर्ने ।</p> <p>बालबालिका लक्षित कार्यक्रमहरूको निर्माण र संचालन गर्दा गाउँपालिका तथा वडा कार्यालयसँग समन्वय तथा सहयोग गर्ने ।</p> <p>बालविवाहको अन्त्य गर्ने कार्यमा गाउँपालिका, वडा, विद्यालय र समुदायस्तरमा विभिन्न संरचनासँग सहकार्य गर्ने ।</p> <p>बालविवाहका घटनाहरूको उजुरी भएको अवस्थामा कानूनी उपचार तथा प्रक्रियाका बारेमा सहयोग गर्ने ।</p>
९	राजनैतिक दल	<p>बालविवाह रोकन आवश्यक पहल गर्ने ।</p> <p>सरोकारवाला सबैलाई सल्लाह सुझाव दिने ।</p> <p>बालविवाह सम्बन्धी आचारसंहिता निर्माण र कार्यान्वयनमा सहयोग र सहजीकरण गर्ने ।</p>
१०	बालकलब / बाल संजाल / किशोरी समूह	<p>बालबालिकासँग सम्बन्धित समस्याहरूको पहिचान गरी नीति निर्माण तथा कार्यान्वयनमा सहभागी भई सहयोग पूऱ्याउने ।</p> <p>बालविवाह अन्त्यका लागि व्यापक अभियानहरू संचालन गर्ने ।</p> <p>नियमित बैठक संचालन गर्ने र बालविवाह विरुद्धका क्रियाकलापहरूको निर्माण तथा कार्यान्वयन गर्ने ।</p> <p>बालबालिकासँग लुकेर रहेका समस्याहरू उजुरी पेटिका मार्फत पत्ता लगाई समाधानका लागि विद्यालय प्रशासनलाई जानकारी गराउने ।</p>

क्र. स.	सम्बन्धित निकाय	भूमिका
		<p>बालअधिकारका विषयमा र बालविवाह विरुद्ध सचेतनाका लागि नियमित रूपमा किशोरकिशोरीहरूसँग अन्तरक्रिया तथा छलफल गरी मासिक रूपमा प्रतिवद्धता र प्रतिवद्धता प्रगति घोषणा गर्ने ।</p> <p>विद्यार्थी आचारसंहिता निर्माण गरी कार्यान्वयनमा गर्ने गराउने ।</p> <p>विद्यालयमा अतिरिक्त क्रियाकलापहरूको तर्जुमा तथा संचालनमा नेतृत्वदायी भूमिका खेल्ने ।</p> <p>कक्षा मोनिटरसँग मासिक रूपमा बैठकहरू गरी विद्यालय नियमित नहुने, पूरा समय विद्यालयमा नबस्ने, पढाइमा कमजोर, विद्यालय अनुशासनमा नरहने, बालविवाह, बालश्रम र विद्यालय ड्रपआउटको जोखिममा रहेका बालबालिकाहरू पत्ता लगाई आवश्यक छलफल तथा परामर्श मार्फत समस्या समाधान गर्ने विद्यालय तथा बालसंरक्षण समितिलाई सहयोग गर्ने ।</p> <p>बालविवाह र बालश्रमको जोखिममा रहेका बालबालिकाहरूको अभिभावकलाई भेट्ने र परामर्श तथा सुझाव सल्लाह मार्फत त्यस्ता घटना हुन नदिन आवश्यक पहल गर्ने ।</p> <p>बालविवाहलाई रोक्ने प्रयास गर्दा गर्दै पनि घटना घटेको खण्डमा नजिकको प्रहरी कार्यालय, बालसंरक्षण समिति वा वडा/गाउँपालिका कार्यालयमा उजुरी गर्ने र आवश्यक कारवाहीको लागि वकालत गर्ने ।</p> <p>बालविवाह मुक्त विद्यालय घोषणा प्रक्रियामा नेतृत्वदायी भूमिका खेल्ने ।</p> <p>सम्बन्धित विद्यालय क्षेत्रभित्रको समुदायमा हुने जुनसुकै उमेर र जुनसुकै किसिमका विवाह गर्दा सम्बन्धित व्यक्ति वा निजको अभिभावकले अनिवार्य रूपमा बालक्लबको सिफारिस लिने प्रणालीको विकास गराउने ।</p>
११	परिवार/ अभिभावकहरू	<p>आफ्नो बालबालिकालाई नियमित विद्यालय पठाउने र आवश्यक पोषाक, शैक्षिक सामग्री लगायत घरमा पनि पढ्ने वातावरण मिलाउने ।</p> <p>बालबालिकाका कुरा सुन्ने, बुझ्ने, उचित मार्ग निर्देशन दिने, स्याबासी र हौसला प्रदान गर्दै निर्णय प्रक्रियामा सहभागी गराउने ।</p> <p>स्वास्थ्य, सरसफाई अनुशासन लगायतका विषयमा व्यवहारिक ज्ञान दिने ।</p> <p>पारिवारिक विभेदको अन्त्य गरी बालमैत्री घरको विकास गर्ने ।</p> <p>किशोरावस्थामा पुरोका बालबालिकाहरूसँग मित्रवत् व्यवहार गर्ने, उनीहरूका समस्यालाई उच्च प्राथमिकतामा राख्ने र उचित मार्गदर्शन प्रदान गर्ने ।</p> <p>आफ्नो बालबालिकाहरूको संगत कस्तो व्यक्तिसँग भइरहेको छ, विद्यालय नियमित छन् कि छैनन्, पढाईमा कठिको रुचि दिइरहेका छन्, समयमै घरमा आउने गरेको छ कि छैन, अकस्मात कुनै व्यवहारिक परिवर्तन आएको त छैन भन्ने जस्ता कुराहरूको नियमित ख्याल गर्ने र यदि केहि कुरामा समस्या देखिएको छ भने तुरन्तै समाधानको प्रयासमा लाग्ने ।</p> <p>आफ्नो बालबालिकाहरूको भविष्यप्रति सधै सचेत रहने र २० वर्ष उमेर नपुगुञ्जेलसम्ममा विवाहको कुरा सोच्दै नसोच्ने र यसबारे बालबालिकाहरूलाई पनि सचेत गर्ने ।</p>

क्र. सं.	सम्बन्धित निकाय	भूमिका
१२	समुदायमा आधारित समूह तथा संस्थाहरु	बालबालिकालाई विद्यालय पठाउने कार्यमा सहयोग गर्ने । आ-आफूनो टोल, संगठन, क्षेत्रमा बालबालिकाको हकअधिकार स्थापना गर्ने कार्यक्रम बनाई विविध कार्यक्रम गर्ने र अनुगमन समेत गर्ने । बालबालिका सम्बन्धी सही सूचना राख्ने र आवश्यकता बमोजिम संप्रेषण गर्ने । जनचेतनामूलक कार्यक्रमहरु संचालन गरी बालमैत्री समुदाय स्थापना अभियानमा सहयोग गर्ने ।
१३	बालविवाह निगरानी समूह	विभिन्न निकायहरुसँगको समन्वयमा बालविवाह विरुद्धका कार्यक्रमहरु समुदायस्तरमा संचालनमा नेतृत्व गर्ने । बालबालिका, परिवार र समुदायमा बालविवाह विरुद्धको चेतना अभिवृद्धि गर्ने । बालविवाहको जोखिममा रहेका बालबालिकाहरुको पहिचान गर्ने र बालविवाहका घटनाहरु रोकनका लागि सम्बन्धित बालबालिका र उनीहरुको परिवारलाई परामर्श तथा सल्लाह प्रदान गर्ने । बालविवाहका घटना तथा बालअधिकार हननका घटनाहरु रोकन खोजदाखोज्दै पनि घटेमा सम्बन्धित निकायमा उजुरी गर्ने र उजुरी उपर समन्वयकारी भूमिका निर्वाह गरिदिने । बालविवाहमुक्त गाँउ वा समुदाय घोषणा प्रक्रियामा आवश्यक सहयोग गर्ने ।
१४	आमा समूह	बालविवाह विरुद्धको क्रियाकलापहरु एवं बैठकहरु आयोजना गर्ने, बालविवाह गर्नेलाई तिरस्कार गरी विवाहमा उपस्थित नहुने वातावरण तयार गरी बालविवाह रोकन प्रेरित गर्ने ।

सन्दर्भ सामग्रीहरूः

बालविवाह अन्त्यका लागि राष्ट्रिय रणनीति-२०७२

नेपालको संविधान-२०७२

मुलुकी अपराध संहिता ऐन-२०७४ः

बालबालिका सम्बन्धी राष्ट्रिय नीति-२०६९ :

समग्र राष्ट्रिय कार्ययोजना (२०७०।०७१-२०७४।०७५)

स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन-२०७४

बालबालिका सम्बन्ध ऐन-२०७५

नेपालमा बालबालिकाहरुको स्थिति-२०७५

संयुक्त राष्ट्रसंघिय बालअधिकार सम्बन्धी महासन्धि-१९८९

स्थानीय तहमा बाल संरक्षण

नेपालको चौधौं योजना

नगरपालिका, गाउँपालिका तथा वडा कार्यालयका अभिलेखहरु

बालमैत्री स्थानीय शासन राष्ट्रिय रणनीति २०६८ र बालमैत्री स्थानीय शासन कार्यान्वयन कार्य विधी २०६८

बालश्रम निवारण सम्बन्धी राष्ट्रिय गुरुयोजना २०७५-२०८५

अनुसूचीहरू

अनुसूची-१ : विवाहको विवरण संकलन सम्बन्धी सामान्य तथ्यांक संकलन फाराम-२०७६

(मिति २०७३ साल वैशाखदेखि यो फाराम भर्दाको मितिसम्ममा भएका सम्पूर्ण विवाह भएकाहरूको तथ्यांक यस फाराममा संकलन गरिने छ ।)

गाउँपालिका..... वडा नम्बर.....

.....टोलको नाम.....

विवाह नं.	विवाह गर्ने व्यक्तिको नाम थर	लि ङ्ग	बुवा! आमा को नाम थर	विवाहको मिति	उमेर विवाह गर्दाको उमेर	विवाह गर्दाको अध्ययन रत कक्षा	अध्ययन नरत विद्यालय	विवाहको मुख्यकारण	विवाहको प्रकार	हालको अवस्था				
										प्राएकक्षा पढेदे गरेको	पेशा	विवाह नर्ता	बच्चापाएको भएमा पहिलो बच्चा पाउँदा को उमेर	जन्मदर्ता गरेको

सर्वेक्षणकर्ताको

नाम थर:.....

ठेगाना:.....

सर्वेक्षणको मिति:.....

हस्ताक्षर:.....

सम्पर्क नम्बर:

विवाहको मुख्य कारणहरू:

- (क) परिवारको करकापमा परेर
- ख) साथीहरूको लहलहैमा लागेर
- ग) अभिभावकले लालनपालन गर्न नसकदा
- घ) राम्रो घर पाएको हुँदा
- ड) सुरक्षित भविष्य निर्माणका लागि
- च) राम्रोसँग पढन नपाउदा
- छ) सानो उमेरमा गरेको विवाह राम्रो हुन्छ भन्ने भनाईका कारण
- ज) मोबाइल, फेसबुक तथा इन्टरनेटको प्रभावका कारण
- झ) मेला र जात्राहरूको प्रभावका कारण
- अन्य.....
- अन्य.....)

विवाहको प्रकार

- क) मागी विवाह
- ख) भागी विवाह
- ग) प्रेम विवाह
- घ) अन्य.....

अनुसूची-२

लक्षित समूह छलफल

१. बालविवाह सम्बन्धि रहेका विद्यमान कारणहरू : (निम्नप्रश्नहरू सोधनुहोस् ।)	
१.१ बालविवाहका मुख्य कारणहरू के के हुन् ?	१.३ बालविवाहका देखिएका प्रभावहरू के के हुन् ? शिक्षा स्वास्थ्य सामाजिक, आर्थिक रोजगारी खाद्य सुरक्षा बैवाहिक सम्बन्ध महिला हिंसा सानै उमेरमा बच्चा जन्मन्, भावनात्मक, इत्यादि ।
१.२ के आधुनिक प्रविधिको प्रयोग जस्तै मोबाइल, फेसबुक, इन्टरनेट इत्यादि बालविवाहको कारणको रूपमा उपस्थित भएको छ ?	
नोट : (कृपया छलफलको सार लेखनुहोस्)	
२. बालविवाहको प्रचलित र बदलिंदो अवधारणा तथा स्वरूप :	
२.१ तपाईंको समुदायमा बालविवाहको विद्यमान अवस्था के छ ?	
२.२ बालविवाहको दरमा पहिले र अहिले बीच कत्तिको फरक पाइन्छ ?	
२.३ समुदायमा बालविवाहको स्वरूपमा के कस्ता परिवर्तनहरू आएका छन् ?	
२.४ बालविवाहका सबैभन्दा प्रचलित प्रकारहरू के के हुन् ?	
२.५ के त्यहाँ कुनै क्षेत्र वा जातिय समूह छन् जहाँ बालविवाहको संख्या भैरहने वा उच्च छ ? यदि छ भने ती को हुन् ?	
नोट : (कृपया छलफलको सार लेखनुहोस् ।)	
३. कानूनी सबलीकरणका अभ्यासहरू तथा बालविवाह निर्मुलीकरणमा सुधार गर्नुपर्ने क्षेत्र :	
३.१ के समुदायका मानिसहरूलाई थाहा छ कि बालविवाह गर्नु गराउनु दण्डनिय छ ?	
३.२ के समुदायमा बालविवाह विरुद्ध कानूनी सबलीकरणमा कुनै कार्यक्रमहरू चलिरहेको छ ?	
३.३ के प्रहरी तथा प्रशासन कार्यालयमा बालविवाह सम्बन्धी कुनै घटना दर्ता भएका छन् ? त्यस्ता बालविवाहका घटना विरुद्ध कुनै कारवाही भएको छ ?	
३.४ के बालविवाह विरुद्ध कारवाही गर्नलाई कुनै कानूनी अवरोध छ ?	
नोट : (कृपया छलफलको सार लेखनुहोस्)	
४. बालविवाह विरुद्ध आगामी योजना राम्रा कार्यक्रमहरू, अभ्यासहरू तथा पहलहरू :	

४.१ भविष्यमा बालविवाह बिरुद्ध परिणाममुखी सबैभन्दा राम्रा कार्यक्रमहरू, अभ्यासहरू तथा पहलहरू के हुन सक्छ ? कृपया तलका प्रत्येक विषयमा विशिष्ट कार्यक्रमहरू उल्लेख गर्नुहोस् ।
बाल संरक्षण संयन्त्र सबलीकरण तथा परिचालन :
क्षमता अभिवृद्धि :

सचेतीकरण :

बालविवाह घटना व्यवस्थापन :

नोट : (कृपया छलफलको सार लेखनुहोस्)

५. बालविवाह अन्त्यका लागि विभिन्न इकाईको भूमिकाहरू :

५.१ कृपया तल उल्लेखित विभिन्न इकाईहरूको बालविवाह अन्त्य तथा यस क्षेत्रलाई बालविवाह मुक्त क्षेत्र बनाउन खेल्नु पर्ने बिहिष्ट भूमिका उल्लेख गर्नुहोस् ।

नोट : (कृपया प्रत्येक इकाईपछि लेखनुहोस्)

१) बाल संरक्षण समिति :

२) बालकलब :

३) गाउँपालिका/वडा कार्यालय :

४) स्थानीय प्रहरी कार्यालय :

५) विद्यालय :

६) स्वास्थ्य चौकी :

७) वि.व्य.स./शि.अ.स. :

८) सामाजिक संस्थाहरू, इत्यादि :

अनुसूची-३ :

के आईआई प्रश्नावली (स्वास्थ्यचौकी) (मुख्य व्यक्तिहरूसंगको अन्तर्वार्ताका लागि प्रश्नावली)

१. बालविवाहले निम्त्याएको प्रमुख स्वास्थ्य सम्बन्धि समस्याहरु वा मुदाहरु के के हुन् ?
- क)
ख)
२. के तपाईं २ वर्षको अवधिमा कतिओटा घटना भए भन्न सक्नुहुन्छ ? (बैशाख २०७३ देखि अहिलेसम्म)
- क) मृत बच्चा जन्मएको (Stillbirth) = ख) गर्भमै तुहिएको (Miscarries) =
- ग) पाठेघर सम्बन्धि समस्या (Uterus Problem)= घ) जन्मएको १ वर्षभित्र बच्चाको मृत्यु भएको (Infant Mortality) =
- ड) मातृ मृत्युदर (Maternal Mortality) = च) कम तौल भएको बच्चाहरु (Low weight babies) =
३. बालविवाह अन्त्यका लागि सबैभन्दा राम्रा क्रियाकलाप/कार्यक्रम के हुन सक्छन् ?
- क)
ख)
४. चाँडै विवाह गर्ने जोडीहरु आफ्नो र बच्चाको हेरचाह सम्बन्धि कति सचेत हुन्छन् ?
- क)
ख)
५. समुदायमा बालविवाह अन्त्य गर्न महिला स्वास्थ्य स्वयंसेविकाहरूको के भूमिका हुन सक्छ ?
- क)
ख)
६. बालविवाह अन्त्यका लागि महिला स्वास्थ्य स्वयंसेविकाहरूलाई सक्रिय पार्न कस्तो प्रयास आवश्यक हुन्छ ? तिनीहरूको क्षमता कसरी बढाउन सकिन्छ ?
- क)
ख)

अनुसूची-४ :

बाल संरक्षण आचारसंहिता

मालिकार्जुन गाँउपालिकाका जनप्रतिनिधि, कर्मचारी, बाल संरक्षण समितिहरुका पदाधिकारी तथा सदस्यहरु, शिक्षक र बाल संरक्षण कार्यसँग सम्बन्धित यस गाँउपालिकाका सबै व्यक्तिले गर्नै नहुने कार्यहरु निम्न रहेका छन् :

- १ बालबालिकालाई पिट्ने वा शारीरिक रूपमा आकमण वा शारीरिक दुर्घटनाहार गर्ने,
- २ बीस वर्ष उमेर नपुगेसम्म विवाह नगर्ने नगराउने र यदि २० वर्ष उमेर नपुगदै कसैको विवाह हुदैछ भने उक्त विवाह रोक्नको निमित्त आवश्यक पहल गर्ने,
- ३ बालबालिकासँग कुनै पनि प्रकारको शोषणजन्य वा दुर्घटनाहार ठहर हुनसक्ने सम्बन्धको विकास गर्ने,
- ४ कुनै प्रकारको दुर्घटनाहार ठहर हुनसक्ने खालको क्रियाकलाप वा बालबालिकालाई दुर्घटनाहारको जोखिममा पार्न सक्ने क्रियाकलाप गर्ने,
- ५ अनुपयुक्त, नसुहाउने वा दुर्घटनाहार हुने प्रकारको भाषाको प्रयोग, सुभाव वा सल्लाह दिने,
- ६ अनुपयुक्त वा यौनजन्य उत्पन्न गराउने प्रकारको शारीरिक व्यवहार गर्ने,
- ७ बालबालिकाले आफैले गर्न सक्ने व्यक्तिगत प्रकृतिका कामहरु गरिदिने,
- ८ बालबालिकाको कुनै पनि गैरकानूनी, असुरक्षित वा दुर्घटनाहारजन्य कामलाई बढावा दिने वा त्यसमा भाग लिने,
- ९ कुनै पनि क्रियाकलाप जसले बालबालिकालाई लज्जित पार्ने, निरुत्साहित गर्ने, होच्चाउने वा अन्य कुनै संवेगात्मक दुर्घटनाहार हुने खालका क्रियाकलाप गर्ने,
- १० कुनै पनि बालबालिकाप्रतिको विभेद, अनुचित फरक व्यवहार वा कसैलाई छुट्याउने गरी खास बालबालिकालाई बढी सहयोग गर्ने,
- ११ अरुभन्दा टाढा बालबालिकासँग अनावश्यक रूपमा धेरै समय बिताउने,
- १२ अनुचित व्यवहारको आरोप आउने जोखिमपूर्ण परिस्थितिमा आफुलाई पार्ने,

अनुसूची-५ :

बालविवाह अन्त्यका लागि सन्देशहरु

रणनीतिक योजना तर्जुमा गोष्ठीबाट तय गरिएका निम्न सन्देशहरूलाई गाँउपालिका तहमा बालविवाहको अन्त्यका लागि सूचना प्रवाह गर्ने प्रयोग गरिनेछ ।

बालविवाह अन्त्यका लागि मालिकार्जुन गाँउपालिकाका सन्देशहरु

- मालिकार्जुनको शान : बालविवाह मुक्त अभियान
- पाँचवर्ष भित्र : बालविवाह मुक्त
- बालविवाह मुक्त बालबालिका : समृद्ध मालिकार्जुन गाँउपालिका
- हाम्रो बालबालिका : बालविवाहमुक्त मालिकार्जुन गाँउपालिका
- बालविवाह मुक्त परिकल्पना गरौ : हाम्रो गाँउपालिकाको सपना साकार पारौ
- बालविवाह हटाउ : समृद्ध गाँउपालिका बनाउ
- सुन्दर, शान्त र समृद्ध संस्कार : सुरक्षित, संरक्षित र सुनिश्चित बालअधिकार
- बलविवाह मुक्त घर : अब छैन कुनै डर
- बिहावारी : बीस वर्ष पारी
- सारा मालिकार्जुन जागौ : बालविवाह विरुद्ध लागौ
- मालिकार्जुन गाँउपालिकाको गन्तव्य : बालविवाह मुक्त हाम्रो कर्तव्य
- हाम्रो चाहना : बालविवाह मुक्त समाजको सिर्जना
- बालविवाह मुक्त गाँउपालिकाको सपना साकार : समृद्ध नेपाल निर्माणको आधार
- स्वस्थ, समुन्नत र शिक्षित मालिकार्जुन हाम्रो चाहना : पूर्ण बालअधिकारयुक्त समाज निर्माण हाम्रो कामना
- हामी सबैको प्रतिवद्धता : बालविवाह विरुद्धको हाम्रो जवाफदेहिता
- मालिकार्जुन गाँउपालिकाको गन्तव्य : बालविवाह अन्त्य हाम्रो कर्तव्य
- तनदेखि मनसम्म सबैजना जागौ : बालअधिकारको संरक्षणमा आजैदेखि लागौ

॥ समाप्त ॥

नगरौ बिहेको कुरा नहुँदै २० वर्ष पूरा ।

२० वर्ष उमेर नपुग्दै विवाह गर्नु गराउनु कानुनी अपराध हो ।

बालविवाह जस्तो दण्डनीय कार्यबाट आफू पनि बचौं र अखलाई पनि बचाओ ॥

के हुन्छ बालविवाह गर्दा र गराउँदा ?

- विवाहले कानुनी मान्यता पाउँदैन र कानुन बमोजिम विवाह रहस्यम् हुन्छ ।
- विवाह दर्ता गराउन नमिल्ने हुँदा श्रीमान् र श्रीमती बीच वैद्यानिक नाताको मान्यता मिल्दैन ।
- बालविवाह गर्ने र गराउने व्यक्तिलाई ७५,००० रुपैयासम्म जरिवाना र ३ वर्षसम्म कैद हुनसक्छ (बालबालिका सम्बन्धी ऐन २०७५)।
- सानै उमेरमा गर्भ बस्न गई आमा र बच्चा दुवैको जीवन जोखिममा पर्न जान्छ ।
- शिक्षा प्राप्ति र पारिवारिक मायाँममताबाट वञ्चित भई घरेलु हिंसाको जोखिममा परिन्छ ।
- शारीरिक, मानसिक र बौद्धिक वृद्धि विकासमा बाधा पुरदछ ।

**त्यसैले आजैबाट बालविवाहको विरुद्धमा जुटौ
“बालबालिकाहरूको सुनौलो भविष्यप्रति
सजग बनौ” ॥**